

Tijdschrift voor gregoriaans

Het TIJDSCHRIFT VOOR

GREGORIAANS is een uitgave van de

Stichting Amici Cantus Gregoriani.

Het verschijnt driemaandelijks en richt zich op allen, die zich verbonden weten met het gregoriaans.

Kopij voor het volgende nummer dient

23 juli 2012 op het redactie-adres binnen te zijn. Inlichtingen, ook voor advertenties, bij de administratie.

Redactie:

Katrijn Kuypers, Arnoud Heerings,

Gerrit van Osch, Albert Koopmans

e-mail redactie:

tijdschrift@acg.nu

Administratie:

J. Kwast

Rijsenburgselaan 7

3972 EG Driebergen-Rijsenburg

Bestuur van de Stichting A.C.G.:

A. Zielhorst, *voorzitter*

mw. E. Veldhuyzen van Zanten, *secretaris*

J. Kooij, *penningmeester*

J. Calis

B. Lamers

T. de Vries

Adres secretaris:

Van Hogendorpstraat 15

3581 KB Utrecht

website:

<http://www.acg.nu/>

Vormgeving: Jacqueline Elemans, Egmond aan den Hoef

Druk: drukkerij Van Stiphout, Helmond

ISSN: 1380-9776

Abonnementen:

Individueel abonnement:

per kalenderjaar

Voor Nederland:: € 30,-

Voor het buitenland € 32,-

Koorabonnement, minimale afname 3 exemplaren, € 20,- per exemplaar

Voor Nederlandse studenten : € 15,-

Voor buitenlandse studenten : € 17,-

Advertentietarief::

1/1 pagina: € 180

1/2 pagina: € 90

1/4 pagina: € 50

Postrekening 39586

Bankrekening 42.06.65.323

alle rekeningen t.n.v. penningmeester

Stichting Amici Cantus Gregoriani

te Culemborg

Voor abonnementen wende men zich tot de administratie.

Het abonnementsjaar is gelijk aan het kalenderjaar. Abonnementen kunnen op elk moment ingaan en lopen automatisch door, tenzij uiterlijk dertig dagen voor het einde van het kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd bij de administratie (zie hiervoor).

U gelieve adreswijzigingen drie weken van te voren te melden eveneens bij de administratie, met opgave van oud en nieuw adres.

*Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen!
Ach, wij vinden waar wij staren, niets bestendigs hier beneên !*

‘De tijd vliegt voorbij’. Rhynvis Feith was het ook al opgevallen. Zo kijk je uit naar de kortste dag van het jaar en zo breekt alweer de langste aan. Zo staan de velden in bloei, zo fiets je met een striemende tegenwind door dezelfde velden die er kaal en verlaten bijliggen.

Het vlieden van de tijd lijkt ook steeds sneller te gaan. Toen ik nog jong was, vond ik het vaak nodig om een paar jaar bij mijn werkelijke leeftijd op te tellen – iets dat ik nu niet meer in mijn hoofd haal.

Tijd wordt gemeten met een kalender. In de wereld zijn vele soorten kalenders in omloop. De meest gebruikelijke is de natuurkalender. Deze sluit meestal aan bij de cyclische gang van de seizoenen, die op hun beurt weer het resultaat zijn van de stand van aarde, maan, zon en – zoals in India – de sterren. Onze huidige kalender – de Gregoriaanse kalender – baseert zich op de cyclus van de zon en telt in maanden en dagen. De aarde draait in een jaar om de zon, de maand is de periode dat de maan rond de aarde draait en de dag is de periode waarin de aarde om z’n eigen as draait. Was het maar zo simpel! In de praktijk blijkt dat deze cycli heel wat ingewikkelder zijn en dat er soms ingrijpende reparatiewerkzaamheden nodig zijn om de cycli weer op elkaar aan te laten sluiten. Een daarvan is het schrikkeljaar.

In onze cultuur is sprake van meerdere kalenders. De belangrijkste zijn de burgerlijke en de kerkelijke kalender. Beide baseren zich overigens op de Gregoriaan-

se kalender. Interessant is dat in de kerkelijke kalender de invloed van de maan bijzonder groot is. De paasdatum hangt namelijk af van de eerste volle maan in de lente¹ en daarmee is dit – in tegenstelling tot bij voorbeeld kerstmis – een mobiel feest. De mobiliteit van dit feest zorgt er dan vervolgens voor dat ook de veertigdagentijd meebeweegt en dat ook het hele paasblok [inclusief Trinitatis en Sacramentsdag] mee schuift met de veranderlijke paasdatum². Hiermee is bijna elk kerkelijk jaar ‘anders’. Dit zouden we een ritmische ordening kunnen noemen, in tegenstelling tot een metrische.

De astronomische kalender heeft op sommige plaatsten een bijzondere symboliek gekregen. Het feest van Johannes de Doper wordt gevoerd op 24 juni, het kerstfeest is 25 december. Zei Johannes de Doper niet: “Hij die na komt, moet groter worden en ik kleiner”? Dat gegeven is ook in de kalender werkzaam. Na 24 juni worden de dagen korter en na 25 december, de geboorte van Jezus, worden de dagen alleen maar langer.

Het gregoriaans heeft zich op een organische wijze verbonden met de kerkelijke kalender. Dit geldt niet alleen voor het proprium maar ook voor het ordinarium. Zo blijft het gloria in de veertigdagentijd achterweg om op Witte Donderdag een feestelijk rentree te maken. Het gehele jaar kan bij de boeteritus aan het begin van de Mis het ‘Asperges me’ gezongen worden maar deze monotonie wordt in de paastijd even doorbroken als het *Vidi aquam* gezongen moet worden. In deze

tijd wordt ook het graduale ingeruild voor een extra alleluia. Zo beweegt het gregoriaans mee op de golven van de tijd. Elke dag van het kerkelijke jaar wordt op een unieke wijze door het gregoriaans ingekleurd.

Ik wens de Kerk toe dat er altijd gregoriaanse scholae zullen blijven die voldoende niveau hebben om deze veelkleurigheid en deze veelvormigheid gestalte te blijven geven. Het is begrijpelijk dat het in onze tijd de verleiding bestaat om het graduale als een soort liedboek te gaan gebruiken. Scholae zouden dan bijvoorbeeld op de zondagen vrij zijn om hun gezangen selecteren. Het graduale staat deze vrijheid overigens in beperkte mate reeds toe:

In alle Missae de tempore mag voor de gelegenheid voor elk propriumgezag een andere propriumgezag gekozen uit dezelfde tijd van het jaar. [Graduale Triplex, pag. 13]

In de praktijk bestaat ook de vrijheid om 'met het oog op te omstandigheden' te variëren met bijvoorbeeld de gezangen van de Requiemmis. Het is zelfs niet absoluut noodzakelijk om de introitus *Requiem* te zingen. Meer algemeen: op GT pag. 391 krijgen we de vrijheid om communiogezangen te vervangen door een uit een lijstje van zeven geselecteerde gezangen. Kortom: er is al keuzevrijheid. Maar uitgangspunt blijft volgens mij wel de ordening van het kerkelijk jaar in feesten, teksten, melodieën en rubrieken. Daar waar de ordening te knellend is, kan

gekozen worden. Dat is een menselijk uitgangspunt, maar de hele ordening loslaten, lijkt mij te ver te gaan. Wie zou het in zijn hoofd halen om de introitus 'Invocabit me' van de eerste zondag van de veertigdagentijd te vervangen door andere introitus van de veertigdagentijd? De propriumgezangen van deze zondag komen allemaal uit psalm 90 (91). Dit is al *minstens* 1200 jaar het geval. Dan zou ik als scholaleider liever een extra repetitie inlassen, dan deze introitus inruilen voor een ander gezang.

Het graduale als liedboek: zou dit niet een gigantische versmalling van het repertoire betekenen? Zouden de bekende gezangen niet overbekend worden en de wat moeilijkere gezangen onbekend? Zouden er in de parochiekerken niet uiteindelijk een handjevol propriumgezangen overblijven?

Maar *Tempus fugit*. Misschien komt er een tijd dat ik onder extreme omstandigheden weer dezelfde afwegingen moet maken. Dan zou ik handelen naar bevind van zaken, want ik weet dat de richtlijnen van de Kerk geen knellende wetten zijn.

Dezelfde tijd die zich wel laat ordenen in een kalender, laat zich er echter niet door knechten. Deze tijd heeft er ook voor gezorgd dat veel kerkelijke scholae ten prooi zijn gevallen aan vergrijzing. Wat is de toekomst van het gregoriaans? Deze is onzeker, maar misschien heeft de tijd nog een mooie verrassing voor ons in petto. Want hoe hecht de structuren ook zijn, de tijd laat zich nooit voorspellen.

AH

NOTEN

¹ Het paasfeest valt op de eerste zondag na de eerste volle maand in de lente.

² Andere meebewegers zijn het Hoogfeest van het Heilig Hart van Jezus en het Onbevleete hart van Maria.

Deze tekst is een bewerking van een voordracht door de huidige aartsbisschop van Utrecht op een contactdag van de Diocesane Sint-Gregorius Vereniging te Groningen op 16 november 2002.

Vooraf de verwijzing naar de 'drie graden' waarin de te zingen liturgieonderdelen worden onderscheiden, lijkt de redactie zeer de moeite van kennisname waard: dat onderscheid onderstreept namelijk nog eens het belang van de acclamaties en dialogen tussen volk en celebrant. Daarenboven worden functie en plaats van het koor aangeduid door iemand uit de praktijk én van het beleid.

De functie van het koor

De parochies bezien hun koren in het algemeen met veel waardering en respect. Men is dankbaar dat er nog steeds mensen zijn die tijd willen investeren in het opluisteren van onze vieringen. De tijd dat er op zondag één hoogmis was waarin gezongen werd, en verder een aantal gelezen missen zonder zang of instrumentale muziek, ligt allang achter ons. De meeste vieringen op zaterdagavond of op de zondag worden muzikaal opgeluisterd, met volkszang dan wel, bij voorkeur, koorzang.

Koorlid zijn is geen geringe opgave. Wie tijdens de viering naar hun zingen luistert, beseft maar amper hoeveel voorbereidingstijd dat vergt van de zangers. Elke week is er een repetitie. En het vergt meestal enkele maanden voordat een meerstemmige mis of lied zodanig is ingeoeffend dat zij zonder al te grote risico's ten gehore kunnen worden gebracht.

Vaticanum-II, het volk laten deelnemen aan de liturgie

Over de rol en de taak van koren is veel te doen geweest sinds het Tweede Vaticaans Concilie dat van 1962 tot 1965 plaatsvond. Ondanks zijn grote waardering voor koorzang wilde het Concilie de actieve deelname van het volk aan de liturgie versterken, met name ook door het te laten meezingen. Dit was op zich een trend die al viel waar te nemen vanaf het begin van de liturgische beweging in de twintigste eeuw, die door paus Pius X (1903-1914) in gang was gezet.

De ouderen onder u zullen zich misschien nog herinneren hoe in het verleden tijdens vieringen uitsluitend en alleen door het koor en door de priester gezongen werd. Het koor bestond uit twee delen. Een kleiner deel vormde de groep van cantoren, voorzangers, terwijl een groter deel die onderdelen van de vaste gezangen voor zijn rekening nam die later door allen zouden worden meezongen. Dat vroegere gebruik heeft zijn sporen nagelaten. Over het algemeen steekt het meezingen door het volk in katholieke kerken pover af in vergelijking met dat in protestantse kerken. Dat zal alles te maken hebben met het feit dat die van oudsher juist geen koren kenden. Je merkt het vaak ook aan de orgels. Die zijn in katholieke kerken in het algemeen zachter en milder geïntoneerd omdat ze vooral bedoeld waren voor de begeleiding van de koorzang. Orgels in protestantse kerken zijn daarentegen juist opvallend krachtig geïntoneerd opdat ze tegen de gemeentezang kunnen optornen.

De deelname van koor en volk: de drie graden van Musicam Sacram

De trend om de aanwezigen actiever bij de vieringen te betrekken werd door het Tweede Vaticaans Concilie bestendigd.

Dit concilie wilde uitdrukkelijk de volkszang meer plaats geven. De concrete richtlijnen daarvoor werden uitgewerkt in het document *Musicam Sacram*, uitgegeven door de Congregatie voor de riten te Rome op 24 februari 1967.

Om het vereiste aandeel van het volk in het zingen te omschrijven, maakt *Musicam Sacram* (nrs. 29-30) een onderscheid in drie graden van wat in afnemende mate bepalend is voor een gezongen eucharistieviering.

De eerste graad omvat:

a. Openingsrite:

- begroeting door de celebrant met antwoord van het volk: kruisteken en vredeswens

- het openingsgebed

Beide elementen worden - zeker in Nederland - zelden gezongen; wel bijvoorbeeld in vieringen van kloostergemeenschappen en priesteropleidingen.

b. Woorddienst:

- acclamaties bij het evangelie

c. Eucharistische dienst

- het gebed over de offergaven (zelden gezongen)

- de prefatie: dialoog aan het begin en het Heilig

- doxologie aan het einde van het eucharistisch gebed, gezongen door priester met het 'Amen' als antwoord van het volk

- vredeswens

- het Onze Vader

- het gebed na de communie

- de tekst van de wegzending: zegen en het 'gaat nu allen heen in vrede'.

Tot de tweede graad worden gerekend:

- Kyrie, Gloria, Agnus Dei

- de geloofsbelijdenis

- het gebed van de gelovigen (voorbeden)

Tot de derde graad behoren:

- intrede- en communiezang
- tussenzang
- het alleluia vóór het evangelie
- de gezangen bij het offertorium (klaarmaken van de tafel)
- de schriftlezingen (zelden worden deze gezongen; wanneer het voorkomt, betreft het alleen het Kerst- en het Paasevangelie).

De praktijk

Men spreekt in *Musicam Sacram* al van een gezongen eucharistieviering zodra de gezangen van de eerste graad worden gezongen, ook dus als gezangen van de tweede en derde graad niet worden gezongen. De achterliggende gedachte is dat gezangen van de eerste graad altijd worden gezongen om te kunnen spreken van een gezongen eucharistieviering. Hieraan kunnen gezangen van de tweede en derde graad worden toegevoegd. In de praktijk ziet men dit lang niet altijd gerealiseerd. Heel vaak worden Kyrie, Gloria en Agnus Dei gezongen, zonder gezongen kruisteken bij opening of gezongen pefatie. De artistieke kwaliteiten van de celebrant - of zo men wil het gebrek daaraan - draagt uiteraard bij aan de keuze die wordt gemaakt. Voor het gevoel lijkt de beschreven regeling vreemd: in meerstemmige missen staan het Kyrie, Gloria en Agnus Dei juist centraal, terwijl zij in de zin van *Musicam Sacram* gezangen van slechts de tweede graad zijn.

Ook komt het voor dat men alleen gezangen van de derde graad zingt, zoals openingszang, tussenzang en communiezang, terwijl Kyrie, Gloria en Agnus Dei worden gebeden. Soms vindt een combinatie plaats van gezangen van de tweede en derde graad. Uiteraard bestaat hiertegen geen bezwaar, maar strikt genomen is hier dan volgens de norm van *Musicam Sacram* niet sprake van een gezongen,

maar van een gelezen eucharistieviering (nr. 36).

Koor- en volks zang

Hoe vindt nu de verdeling van koor- en volkszang plaats? De gezangen van de eerste graad worden gezongen door voorganger en volk (MS nr. 35). Het is bijvoorbeeld niet de bedoeling dat het Onze Vader wordt gezongen in een meerstemmige zetting, hoe mooi en muzikaal verantwoord ook, waaraan voorganger en volk niet kunnen deelnemen. Dit gebed tot onze Vader, met de woorden die Jezus ons heeft geleerd, behoort niet door slechts een select groepje te worden gezongen. Hier moet iedere aanwezige aan kunnen meedoen.

Dit alles neemt niet weg dat *Musicam Sacram* een belangrijke rol inruimt voor koren bij gezangen van de tweede en derde graad. De meerstemmige missen met Kyrie, Gloria en Agnus Dei worden door het koor gezongen (nr. 34). Toch moet ernaar worden gestreefd de deelname van het volk hierbij niet helemaal uit te sluiten. Zo verdient het de voorkeur dat het volk minstens de slotaanroep van het Agnus Dei, 'ontferm u over ons' en 'geef ons de vrede', mee kan zingen. Verschillende meerstemmige Nederlandse missen, zoals de Paus-Johannesmis en de Stint-Jansmis bevatten ook eenvoudige gedeelten die door iedereen zonder veel oefening gemakkelijk kunnen worden meegezongen.

Opvallend is dat het Sanctus in dit rijtje niet is opgenomen, hoewel het een vaste plaats heeft in meerstemmige missen. Het behoort tot de gezangen van de eerste graad en wordt daarom bij voorkeur door alle aanwezigen meegezongen (nr. 34).

In de meeste landen is zowel de kennis als de toepassing van het document *Musicam Sacram* gebrekkig. Het gaat hier echter niet om absolute normen. Een

cultuuromslag vergt tijd en geduld. De verhouding tussen koor- en volkszang moet geleidelijk zijn beslag krijgen. Een voorbeeld dat voor ons een waarschuwing zou moeten zijn is Italië. Hier is de volkszang zo drastisch ten koste van de koorzang doorgevoerd, dat veel parochiekoren ter ziele zijn gegaan. Vandaar dat in veel Italiaanse parochiekerken wordt gewerkt met één cantor en een organist. Soms zijn de functies van organist en cantor met elkaar verenigd, soms treedt de celebrant als cantor op. Wanneer op hoogfeesten een koor optreedt, dan is dat meestal een niet-parochieel en niet-kerkelijk koor dat voor de gelegenheid is ingehuurd.

De plaats van het koor

Tot nu toe hebben we gesproken over de functie van het koor. Het Concilie heeft zich ook gebogen over de plaats van het koor. Vanouds waren we gewend dat het koor op het oksaal stond opgesteld, meestal achter in de kerk, waar zich tevens het orgel bevond. Dat is trouwens in veel kerken nog steeds het geval. Het Tweede Vaticaans Concilie greep bij zijn hervorming van de liturgie in veel opzichten terug op de liturgie zoals die in de christelijke oudheid, *grosso modo* de eerste vijf eeuwen van onze jaartelling, werd gevierd. Het koor had daarbij een meer uitgesproken liturgische functie en bevond zich bij het priesterkoor of minstens in de nabijheid van de celebrant(en). Deze traditie vindt men nu nog terug in kloosterkerken, waar de zingende monniken op het priesterkoor in de daar aanwezige koorbanken gezeten zijn. In Anglicaanse kerken is deze traditie in praktisch alle parochiekerken bewaard gebleven. Het koor, gehuld in toog en superplie, treedt samen met de celebrerende priester binnen bij het begin van de viering. In het priesterkoor bevinden zich

ook de koorstoelen, opgesteld in de lengterichting van de kerk. Het orgel, het zogenaamde transeptorgel, staat meestal opgesteld aan de zijkant van het priesterkoor. Door deze situatie is het priesterkoor een aangewezen plaats voor het zangkoor. Ook in Italië staat het orgel vaak achter of terzijde van het priesterkoor. Vaak gaat het om elektropneumatische orgels uit de jaren twintig tot zestig, waarvan de speeltafel verplaatsbaar is en dicht bij het altaar of minstens in het zicht van de celebrant kan worden geplaatst, zodat deze met de organist direct contact heeft.

Deze situatie doet zich in Nederland zelden voor. Er zijn slechts enkele transeptorgels in Nederland. Een bekend voorbeeld is de kathedrale basiliek van St. Bavo te Haarlem. Dat deze kerk een transeptorgel heeft, hangt samen met het beroemde jongenskoor van deze kerk.

Het verplaatsen van het koor naar het centrum van de liturgie heeft uiteraard als bezwaar dat de afstand tot het (oksaal-) orgel groot wordt. Omdat geluid tijd nodig heeft om zich te verplaatsen, kan daardoor een hinderlijke ongelijkheid tussen koor en orgel optreden. In een aantal kerken is dit euvel verholpen door het orgel met het koor mee te verplaatsen van het oksaal naar het liturgisch centrum. In kerken gebouwd na het Concilie bevinden zich de orgels vaak in de nabijheid van het liturgisch centrum. Financieel sterkere parochies hebben een apart koororgel aangeschaft. Wanneer dit echter een klein orgel betreft, is het weinig geschikt om de hele gemeenschap te begeleiden; en daardoor kan de volkszang soms nog weinig tot zijn recht komen. Een unieke situatie doet zich voor in de St.Martinuskerk te Sneek, waar bij belangrijke vieringen de koorzang vanaf het koororgel en de volkszang vanaf het grote monumentale Maarschalkerweerd-

orgel achter in de kerk wordt begeleid. Dit is echter een uitzondering. Soms kijkt men wel eens met enige weemoed naar een monumentaal orgel achter op het oksaal dat daar staat te verkrotten omdat het vanwege de verplaatsing van het koor zelden of nooit meer wordt bespeeld. Wanneer de lokale situatie in een kerk zich er niet toe leent, doet men er waarschijnlijk weinig verstandig aan het koor plaats te laten nemen in de nabijheid van het liturgisch centrum.

Waar gebeurde anekdote

De verplaatsing van het koor kan soms ook weerstand van de koorleden opwekken, zodat de nodige prudentie betracht moet worden. In 1970 werd zo'n verplaatsing van het koor gerealiseerd in de parochiekerk, waar ik in 1984 als diaken ben begonnen. In deze kerk, gebouwd in 1961, werd in 1970 het kleine unit-orgel afkomstig uit een noodkerk, afgedankt en vervangen door een nieuw orgel. De pastoor en het kerkbestuur zagen hun kans schoon en lieten dit nieuwe orgel terzijde van het priesterkoor opstellen. De motieven werden overigens niet ingegeven door Musicam Sacram of andere liturgische belangen. Het ging om de oplossing van een praktisch probleem. De leden van het herenkoor waren nogal eens rumoerig op die momenten dat zij niet hoefden te zingen. Tijdens de preek verlieten zij het oksaal om buiten op het kerkplein in alle rust een sigaar te roken. Dit had tevens als voordeel dat men niet met gedempte stem hoefde te converseren en al teveel werd gestoord door de predikant. Als het ergste voorbij was, kwam een van de in de kerk achtergebleven koorleden een seintje geven voor de terugkeer, zodat men bij het begin van het Credo weer paraat stond. Toen het orgel naast het priesterkoor begon te verrijzen, kreeg men lucht van de lugube-

re plannen van pastoor en parochiebestuur. Groot tumult was het gevolg. Door de hoog opgelopen commotie ontstond diepe tweespalt in de parochie. Men bevocht elkaar in de lokale media. Tot in lengte van jaren waren nog de naweeën van het conflict te bespeuren. Een aantal heren zwaaide af en keerde nooit meer terug. De dames toonden zich redelijker, maar eisten wel een belangrijke concessie. Voor het gedeelte van de kerk waar het koor voortaan zou zingen, moest een grote plantenbak worden opgesteld waardoor het koor aan het zicht was onttrokken. Dan hoefden zij wanneer ze door de week hun huishoudelijke arbeid in de steek lieten om een uitvaart- of huwelijksmis te zingen, zich niet apart op te doffen.

Slot

Het benadrukken van de volkszang had tot doel de deelname van alle aanwezigen te activeren. Musicam Sacram zegt hierover:

De gelovigen vervullen de hun toekomende liturgische taak door een volledige, bewuste en daadwerkelijke deelname welke door de aard van de liturgie zelf vereist wordt en welke, krachtens het doopsel, tot het recht en de plicht van het christenvolk behoort (nr. 15).

Het bevorderen van de volkszang is niet bedoeld als een terugdringen van de koorzang, zoals het ten onrechte af en toe wel beleefd en ook gepresenteerd is. In Musicam Sacram wordt dan ook met nadruk gezegd:

Een bijzondere aandacht vanwege de uitoefening van een liturgisch ministerie verdient het kerkkoor, de capella musica of de schola cantorum. Hun taak is thans, ten gevolge van de beslissingen van het concilie over de vernieuwing van de liturgie, van nog groter belang en beteke-

nis geworden. Want tot die taak behoort zowel de zorg om de voor het koor bestemde delen volgens de verschillende muziekstijlen goed uit te voeren, als het bevorderen van de actieve deelneming van het volk aan de zang (nr. 19).

Zonder koor komt van volkszang in veel van onze parochiekerken weinig terecht. Bovendien kunnen de koren door hun expertise en geoefendheid muziek op een niveau ten gehore brengen dat voor de overige aanwezigen te hoog gegrepen is. De liturgie is op de eerste plaats eredienst

aan God. We willen Hem danken voor alles wat Hij ons geeft en daarvoor willen we graag het hoogste inzetten dat we als mensen hebben te bieden. Op het vlak van de inrichting van onze kerkgebouwen is dat de beeldende kunst. Op auditief vlak is dat de muzikale kunst. Tevens schept sacrale verantwoorde muziek een sfeer waarin de aanwezigen zich gemakkelijker tot God kunnen richten. Tevens kan daardoor ook een dieper gemeenschapsgevoel worden opgewekt.

LITERATUUR

Musicam Sacram (24 februari 1967), Katholiek Archief 22 (1967), nr. 13, pp. 319-333.

A. Vernooij: De muzikale vormgeving van de eucharistieviering, Hilversum: Gooi & Sticht, 1986

Willem Jacobus (Wim) Eijk, geboren te Duivendrecht (1953), is vanaf eind 2007 de residerend aartsbisschop van Utrecht en sinds 18 februari j.l. kardinaal. Hij werd bekend als bisschop van Groningen-Leeuwarden (1999 – 2007) en staat ook bekend om zijn kennis van medisch- en bio-ethische kwesties. Na het voltooien van zijn medische studie aan de UvA, volgde hij de priesteropleiding te Rolduc en specialiseerde hij zich in medische ethiek aan de RUL. Als priester (wijding 1985) promoveerde hij aan de RUL tot doctor in de geneeskunde, volgde studies te Rome en werkte vervolgens in binnen- en buitenland als docent moraaltheologie.

Het zal zeker 25 jaar geleden zijn dat ik bij het gregoriaanse koor van de Katholieke kerk in Assen kwam en ik maak daar met veel plezier nog steeds deel van uit. Het kwam eigenlijk bij toeval dat ik op het bestaan van de Schola Cantorum Gregoriana gewezen werd. Mijn vrouw had als leerling voor piano Paul Hinskens die les had op dinsdagavond. Op een avond na zijn les kreeg ik een praatje met hem en op een moment zei hij: “maar nu moet ik gaan, want ik moet naar het koor en dat begint om negen uur. Ik mag wel opschieten”. Dat koor bleek de schola te zijn. Hij wist inmiddels dat ik ook nog Latijn deed in een leeskring van het klassiekverbond, waaraan hij, vóór ‘mijn tijd’, ook geruime tijd deel had genomen. Om kort te gaan: hij nodigde mij uit om mee te gaan naar de schola met de woorden: “Je zingt dan gregoriaans en je doet ook nog Latijn, dat is dan dubbel op”. Later werd Paul onze overbuurman en reden we een aantal jaren elke dinsdag getweeën naar de schola, tot hij - het zal deze zomer 16 jaar geleden zijn - tot groot verdriet van zijn gezin en vele vrienden door een plotselinge dood werd overvallen. Ere zij zijn nagedachtenis.

Zo kwam ik als protestant, en nog wel dominee van beroep, in de schola, waaraan, het was tot mijn verbazing, al een predikant deelnam ... te weten Daan Suurmond, die eerder een artikel voor dit

tijdschrift schreef. (TvG 2010-2, pag. 43-47). Zo tuimelde ik in het gregoriaans. Gelukkig waren het, voor zover ik hun zang kon beoordelen, ervaren zangers. Dat was een gelukkige hulp en ook belangrijk, want voor mij was en is nog steeds uiterst belangrijk dat het geen meerstemmige zang is: ik zou dan al snel (ik spreek uit ervaring in een ander koor!) achter andere zangers zijn aangegaan.

Ik werkte als pastor in een psychiatrisch centrum en kwam met veel bewoners in contact. Bij langer durende, dieper gaande gesprekken gebeurde het dikwijls dat hetgeen me werd toevertrouwd, zich verdichtte in een beeld of zelfs uitvoering: een beeldverhaal. En wanneer ik dan aan mijn gesprekspartner vertelde wat ik samenvattend meende te “zien”, dan werd dat meestal als herkenbaar bevestigd.

Welnu, dat bemerk ik ook bij het zingen van menig gregoriaans gezang. Zo “zie” ik het gregoriaans nogal eens als was het een hoge trap waar we ons op bevinden en nu eens omhooggaan en dan soms met een “korte stop” weer afdalen. Zo noem ik gregoriaanse gezangen - ik spreek voor mezelf - nogal eens “trappenliederen”.

Het Gregoriaans Missaal (GM) doorbladerend kwam ik op dat prachtige pinkstergezag: *Factus est repente de caelo sonus advenientis spiritus vehementis*,

ubi erant sedentes, alleluia ... (GM 421, GT 256).

Door de vele herhalingen tijdens de koorrepetities kan het me opeens gebeuren dat ik de kracht van de zo plotselinge, als van ergens opstekende stormwind meen te voelen en alweer: ik “zie” het gebeuren. Hoewel de tekst uit Handelingen 2 me bekend is, is een tekst lezen en voorlezen toch minder “diepgaand” dan de tekst zingen in het gregoriaans.

Hoe anders? Ja, daar heb je het al: hoe dat “andere” in woorden te vangen? Het is een meditatief zingen: het is alsof door de zang de tekst slim langs het verstand weet te komen en zo diepere lagen, zeg: gevoelslagen weet te bereiken. Maar ... ze doet het zoals gezegd op een slimme, intelligente manier, door en passant exegetische nuances toonmatig aan te brengen.

Het lied waar ik middenin viel toen ik bij het koor kwam, is: *Primum quaerite regnum Dei, et omnia adiciuntur vobis, dicit Dominus.* (GM 555, GT 325) . De tekst staat in het evangelie van Matteüs 6,33: *Quaerite ergo primum regnum Dei, et iustitiam eius, et haec omnia adiiciuntur vobis.*

Wat opvalt, is dat in het gezang *primum* naar voren is gehaald en *iustitiam eius, et haec* weggelaten. *Adiiciuntur vobis* wordt geëxpliciteerd met *dicit Dominus*. Waar de tekst van het gezang één i heeft in *adiciuntur*, heeft de tekst in de vulgaat er twee. Het woordenboek dat ik erop

nasloeg onder: *ad-i-cio* verwijst naar: *ad(i)icio*: geen tikfout dus van mij!

Terug naar: *adiciuntur vobis, dicit Dominus*. Zowel in de Griekse grondtekst: *prostetèsetai*, als *adiciuntur* zijn zogenaamde ‘passiva divina’, dat wil zeggen passieve werkwoordsvormen waarvan God het onderwerp is zonder dat Hij als zodanig genoemd wordt. Ze komen vaker voor in het nieuwe testament, zoals Marcus 16:3: “Ze (de vrouwen) zeiden tegen elkaar: Wie zal voor ons de steen bij de ingang van het graf weggrollen? Toen ze opkeken, zagen ze dat de steen weggerold was”.

Maar wie hiervan niet op de hoogte is, kan zich afvragen: “door wie/wat zullen *omnia adiciuntur*, vandaar de toevoeging *dicit Dominus*. Er is geen twijfel mogelijk: God zelf zorgt daarvoor.

Nu wat deze prachtige tekst bij me oproept. De mens is een zoekend wezen. Maar ... hij heeft ook de neiging om te blijven zoeken, weet vaak niet bij wie of wat en waar hij het zoeken moet. Het is alsof de inzet met *PRIMUM quaerite regnum Dei*, de zoeker, de verstandelijke zoeker, de pas afsnijdt, het wikkende en wegende zoeken plotseling bij verassing tot stilstand brengt, een halt toeroept: *PRIMUM quaerite regnum DEI, et OMNIA ADICIUNTUR vobis*. Letterlijk: alles zal u worden toegeworpen, *DICIT DOMINUS*, zegt de HEER. Ik voel er een zekerheid in, je kunt er zeker van zijn, en Hij zegt het nu.

VIII

P

Ri-mum quaéri- te * regnum De- i, et ómni- a

adi-ci- éntur vo- bis, di- cit Dómi- nus.

Het beeld dat dit gezang, maar ook andere gregoriaanse gezangen, bij me oproept: het zijn ZINKSTUKKEN, ze weten langs het verstandelijke terrein te zakken, te glippen ben ik geneigd te zeggen, zonder het te laten merken en zo de ziel te bereiken om daar een bijdrage te leveren aan een stevige geloofsbodem. Het zijn ZING/ZINKSTUKKEN. Zo vind ik dat *omnia* zo prachtig: de melodie blijft er als het ware wat boven zweven (beeld van een vogel met gestrekte vleugels) en roept bij mij royaliteit, gulheid op ... van Gods kant.

Nog een lied wil ik noemen dat me zelfs op dit moment dat ik dit schrijf door het hoofd zingt: het is het *Adoro te devote, latens Deitas, quae sub his figuris vere latitas* ... De tekst is prachtig: het bezingt de verborgenheid Gods, een verborgenheid waar het hart zich in volle overgave aan toevertrouwt. Maar meer nog is het de gregoriaanse melodie die aan die woorden een glans geeft als van een dans.

Meermalen heeft onze schola in diensten gezongen waarin ik voorging. En als het past in de liturgie van de betreffende zondag, zal ik vragen om het Credo te zingen. Ik houd van het Credo. Hierin wordt kort en bondig ons geloof beleden en is het gezongen méér dan in woorden gezegd. Ik heb trouwens diepe eerbied voor de tekst die me al zingend verbindt met generaties die ons zijn voorgegaan en me op het moment dat we het zingen over de grenzen van kerken heen tilt: *Et unam sanctam catholicam et apostolicam Ecclesiam*.

Tenslotte: ik heb geprobeerd te verwoorden wat het gregoriaans in me heeft gewekt aan gevoelens die zich menigmaal in beelden neerlegden waarvan ik er enkele heb genoemd. Ik heb me meer dan eens afgevraagd: zou er onder mijn protestantse “toplaag” een nog niet eens zo diep liggende voorouderlijke “katholieke laag” zich roeren? Wie weet ... ik heb een zeer Brabantse naam, van ... Gemert.

Wim van Gemert is te Dordrecht geboren (1933) en getogen, waarna studie theologie, Gemeente Universiteit Amsterdam. Na een paar jaar ervaring opgedaan te hebben in de psychiatrie te Zuidlaren en Leidschendam, was hij twee jaar verbonden aan de universiteit van Straatsburg en vervolgens twee jaar werkzaam in Edinburgh als assistent-minister in de Church of Scotland. Terug in Nederland nog drie maanden predikant in Italië (Varese) voor de landgenoten die daar werkzaam waren bij Euratom. Vanaf 1965 tot pensionering in 1998 verbonden aan het psychiatrisch centrum Licht en Kracht en Port Natal te Assen.

In het vorige deel van deze serie artikelen is onder meer gebleken hoe de mis van de kartuizers door haar stabiele vorm steeds meer ging afwijken van de zich rijkelijk ontwikkelende misliturgie in de hoofdtraditie. Ook hebben we gezien dat er wat betreft de inhoud van het gregoriaanse repertoire vrij veel overeenkomsten waren – de verschillen kwamen vooral voort uit een beperking van dat repertoire, niet uit een aanpassing ervan. Deze beperking is dan ook met name te merken op momenten in het liturgisch jaar die elders juist heel rijk zijn, zoals het Triduum sacrum en de kruisdagen. In dit laatste artikel in de serie zullen we zien dat het officie van de kartuizers juist in haar vorm slechts weinig afwijkt van de monastieke hoofdtraditie, terwijl de inhoud opvallend anders geordend is. Het is deze eigenschap die het onderzoek naar de historische bronnen van de kartuizer liturgie veel beter mogelijk heeft gemaakt.

1. De oorsprong van het kartuizer officie

Dat de inhoud van het kartuizer officie enorm afwijkt van andere kloosterordes wordt al lange tijd onderkend, en is gezien het Bijbelse principe van de kartuizers niet verrassend. Het antifonarium is immers veel rijker aan niet-bijbelse teksten dan het graduale, teksten die dus uit het antifonarium verwijderd of vervangen moesten worden. Hoe de kartuizers dit precies deden, bleef echter lang duister. Omdat het graduale vrij veel overeenkomsten met de liturgie van Lyon en omstreken had, heeft men lang vastgehouden aan het idee dat dit ook wel voor het antifonarium zou gelden. Bovendien ging men er van uit dat de kartuizer liturgie vanaf haar oorsprong in de monastieke traditie te plaatsen was, omdat de *Consuetudines* spreken van een monastiek officie.

Hansjakob Becker heeft echter met baanbrekend onderzoek aangetoond dat beide

aannames vrijwel zeker onjuist zijn. Hierbij heeft Becker zich allereerst op de responsoriën in de metten gericht.¹ Een analyse van het complete repertoire van responsoriën heeft duidelijk gemaakt, dat hier niet alleen een Bijbels principe een rol speelt, maar ook een ordenend principe. Dit komt aan het licht, als de responsoriën in hun liturgische volgorde worden gezien: dan blijkt dat de responsorieteksten binnen de drie nocturnes van de zondagse metten geordend zijn volgens hun plek in de bijbel. Voor Epifanie zijn de teksten van de twaalf responsoriën bijvoorbeeld Num. 24:17-18, Ps. 71:10, Ps. 94: 6-7, Ps. 117:26-27, Jes. 60:1, Jes. 60:1-2, Jes. 60:6, Mat. 2:1-2, Mat. 2:9-10, Mat. 2:10-11, Mat. 3:16-17 en Lk. 3:21-22. Overigens is deze ordening niet altijd op deze strikte manier gedaan: soms gaan nieuwtestamentische teksten aan oudtestamentische teksten vooraf, en soms houdt men ook niet de volgorde van de boeken daarbinnen vast. Wél conse-

quent geordend zijn achtereenvolgende responsoriën op teksten uit één Bijbelboek.

Bij nadere beschouwing blijkt echter, dat deze ordeningen op gezette momenten wordt onderbroken, en dan vrijwel steeds bij het *vierde* responsorie van elke nocturne. Een uitgebreide analyse van dit verschijnsel brengt Becker tot de these, dat we hier te maken hebben met twee historische lagen. In de eerste decennia van het bestaan van de kartuizerorde moet er sprake zijn geweest van een ontwikkeling van het kathedrale officie (met negen lezingen en dus ook negen responsoriën in de metten) naar een monastiek officie (met twaalf lezingen en responsoriën).

Becker reconstrueert deze historische ontwikkeling als volgt.² Bruno was, net als zijn gezellen, als kanunnik het kathedrale officie gewend. Gezamenlijk gingen zij richting Grenoble, met het verlangen om als kluizenaar in groepsverband te leven. In 1084 vestigden zij zich in de bergen van Chartreuse, met medeneming van de essentiële liturgische boeken. Net als vele vergelijkbare groepen in de elfde en twaalfde eeuw hanteerden zij hierbij in eerste instantie het kathedrale officie. In het laatste decennium van de elfde eeuw begonnen zij de liturgie naar hun eigen hand te zetten, te beginnen met een kleine kalender, het antifonarium (strikt Bijbels van inhoud én ordening) en graduale. Om ons niet bekende redenen maakte men vermoedelijk in de eerste jaren van de twaalfde eeuw de overstap naar een monastiek officie, waarvoor men dus het antifonarium moest aanpassen. (Hierbij is dus de strikte Bijbelse ordening van de responsoriën losgelaten.) In 1109 werd Guigo prior, en in de periode hierna ontstonden de resterende liturgische boeken, totdat Guigo in 1127 de *Consuetudines* presenteerde, waarin hij

de liturgie zoals die toen vorm had beschreef. Hier is logischerwijs al lang en breed sprake van een geheel monastieke liturgie.

2. Het lectionarium

Het is duidelijk geworden dat de bijbel bepalend was voor zowel de inhoud als de vorm van het officie in de eerste decennia van het bestaan van de kartuizers. Uiteraard speelde de bijbel ook een centrale rol in het lectionarium voor de metten.³ Het was gebruikelijk dat de bijbel in een jaar tijd in zijn geheel werd voorgelezen; hierin verschilden de kartuizers overigens niet met de Benedictijnen van Cluny en de Cisterciënzers. Wel hebben de kartuizers tijdens de metten op zon- en weekdays een veel kleinere rol gegeven aan niet-bijbelse lezingen; op feestdagen wordt dit echter omgedraaid, dan klinken er juist geen Bijbelse lezingen, op het Evangelie na. Heiligenlevens werden echter nooit gelezen, in plaats daarvan werd uit preken gelezen.

Het homiliarium waaruit deze preken werden genomen, is al in de eerste decennia van de twaalfde eeuw bij de kartuizers tot stand gekomen - er is een handschrift van vóór 1132 overgeleverd, waardoor sommigen de auteurschap van Guigo I, of zelfs van Bruno vermoeden. Hoe dat ook zij, het resulterende homiliarium is uniek doordat het niet op een ander is gebaseerd, maar volledig nieuw is samengesteld. Het is ook een opvallend geconcentreerde verzameling, waar ruim tachtig procent gevormd wordt door teksten van acht grote kerkvaders.

De groei van de kalender, en met name de verhoging van feesten in rang, zorgde er voor dat de lezingen uit de Schrift onder druk kwamen te staan (zoals gezegd werd bij feesten in de eerste twee

nocturnes van de metten *niet* uit de Schrift gelezen). Bijbellezingen werden bovendien steeds verder ingekort, en aan het einde van de zestiende eeuw was men afgestapt van het ideaal om de hele Bijbel in een jaar te lezen.

3. Het gregoriaans in het officie

Wat betreft het gregoriaans in het officie is in het eerste artikel in deze reeks de rol van de hymnen al kort aan bod gekomen. De psalmodie, die het officie uiteraard overheerst, is bij de kartuizers nooit heel anders geweest dan bij andere contemplatieve ordes. Het enige dat al van oudsher is opgevallen, is het lage tempo van de doxologie – dit is tegenwoordig nog steeds hoorbaar in opnamen van kartuizer gregoriaans.⁴

Wat betreft het gregoriaans zijn de responsoriën in meerdere opzichten het meest interessant. De kartuizers zijn namelijk de enigen die alle responsoriën van de nachtelijke metten nog in hun geheel zingen. Zoals hierboven duidelijk is geworden, heeft Hansjakob Becker zich uitputtend met deze responsoriën beziggehouden, maar alleen vanuit het

perspectief van hun tekst; de muziek ervan heeft hij niet nader bestudeerd. Het is daarom interessant om in dit tijdschrift in elk geval iets van dit repertoire aan het licht te brengen.

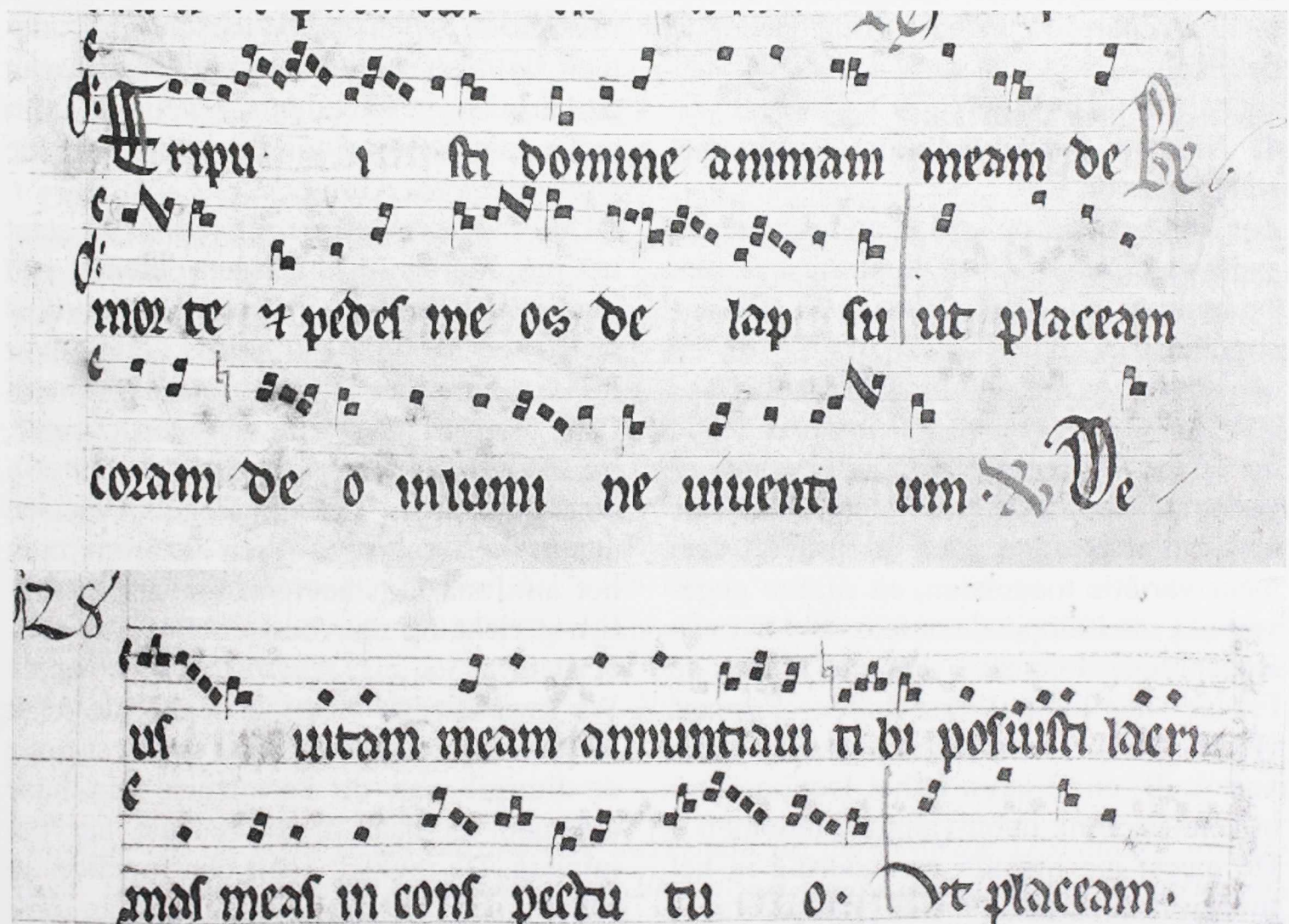
Het complete responsoriale van de (vroeg-) kartuizers bestaat uit 511 responsoriën; het grootste gedeelte hiervan is ofwel in de algemene West-Europese traditie te vinden, ofwel in lokale tradities van Zuid-Frankrijk. Slechts 24 responsoriën zijn uniek voor de kartuizers. Een interessant voorbeeld duikt op in de donkere metten van Stille Zaterdag.

In de donkere metten van het Triduum sacrum hebben de kartuizers negen in plaats van twaalf lezingen en responsoriën, aansluitend bij de traditie.⁵ Vele archetypische gezangen voor deze dagen laten de kartuizers echter achterwege. Slechts 13 van de 27 responsoriën zijn uit dat ‘standaardrepertoire’ afkomstig. Bovendien zijn deze 13 responsoriën op heel andere plaatsen gebruikt. De afwijkingen zijn evident als we de donkere metten van Stille Zaterdag bekijken (incipits tussen haakjes zijn van het vers).

De responsoriën in de donkere metten van Stille Zaterdag	
Algemene traditie	Kartuizers
Sicut ovis (Tradidit) Jerusalem, surge (Deduc) Plange quasi virgo (Accingite)	Animam meam (Pastores) <u>O vos omnes</u> (Attendite) <u>Sicut ovis</u> (Vulneratis)
Recessit pastor (Destruxit) O vos omnes (Attendite) Ecce quomodo (Tamquam)	<u>Ecce quomodo</u> (Tradidit) Ne perdas (Ne simul) Eripuisti Domine (Deus vitam)
Astiterunt reges (Quare fremuerunt) Aestimatus sum (Posuerunt) Sepulto Domino (Accedentes)	<u>Aestimatus sum</u> (Posuerunt) Potum meum (Benigne) <u>Revelabunt</u> (In diem)

Om met de ‘algemene traditie’ te beginnen: ook in deze reeks responsoriën zijn natuurlijk afwijkingen te vinden (bovenstaande reeks is van de Tridentijnse rite, zoals die in het Liber Usualis te vinden is). In veel bronnen zijn *Sicut ovis* en *Sepulto Domino* van positie gewisseld; *Aestimatus* is in veel bronnen juist op de plek te vinden waar de kartuizers haar hebben, als eerste van de derde nocturne.⁶ Wat betreft de kartuizers: de onderstreepte responsoriën zijn ook in de algemene traditie te vinden, maar op andere plaatsen (*Revelabunt* wordt meestal in metten voor Witte Donderdag gebruikt). De rest

van de responsoriën zijn weliswaar min of meer zeldzaam, maar zijn wel in lokale tradities te vinden. Het responsorie *Eripuisti Domine* is echter vooralsnog in geen enkele andere traditie te traceren en derhalve uniek voor de kartuizers (zie de afbeeldingen). De tekst van *Eripuisti Domine* is gebaseerd op psalm 55(56):13; het vers op psalm 55(56):8-9. De melodie van het respons staat in de achtste modus, met de finalis op g en een bereik van e-d’. En inderdaad duiken er enkele frasen op, die typerend zijn voor responsoriën in de achtste modus, hoewel niet zo alom aanwezig.

Het responsorie *Eripuisti Domine*, in een antifonarium van rond 1300, uit het kartuizerklooster Seitz. Universitätsbibliothek Graz, Hs. 273, fol. 115r-115v. Gedigitaliseerd en vrij toegankelijk op <http://www-classic.uni-graz.at/ubwww/sosa/katalog/katalogisate/273.html>.

Opvallend is de tweede helft van het openingswoord, vanaf de tweede c tot de slot-g op *-sti*: die frase is bekend en komt bovendien hier terug aan het einde van *de lapsu*. Ook de frase van *(pe)des meos* en het slot van het respons, op *-tium*, zijn herkenbare frasen uit responsoriën van deze groep. Toch blijft het wat betreft de herkenbaarheid bij deze flarden. Er is dan ook maar één ander responsorie dat precies hetzelfde opent, *Sancti mei qui in isto*, voor het commune van meerdere martelaren.

Natuurlijk is met zo'n korte en beperkte analyse van een enkel stuk niets te zeggen over eventuele typische kartuizer kenmerken (als het al om een eigen compositie gaat). Het zou daarom meer dan interessant zijn, het voor de kartuizers unieke repertoire in het officie nader te bekijken.⁷

4. Nieuwe ontwikkelingen, oude be- weegredenen

Zoals in het tweede artikel van deze reeks aan bod kwam, hebben de kartuizers naar aanleiding van het Tweede Vaticaans concilie met name de lezingen in mis en officie hervormd. In het officie hebben deze veranderingen vooral invloed gehad op de niet-bijbelse lezingen. De bovengenoemde beperking tot enkele centrale kerkvaders is opgegeven; men heeft veel meer variatie toegelaten, en ruimte gegeven aan uiteenlopende auteurs als Jan van Ruusbroec, Johannes Paulus II en de Franse theoloog Pierre-Julien Eymard (1811-1868). Door het nieuwe systeem van A, B, en C jaren is het lectionarium bovendien flink in omvang toegenomen. De meest ingrijpende verandering in het liturgische leven van de kartuizers is echter ongetwijfeld de toestemming voor het gebruik van de landstaal. Na Vaticanum II drong deze al door tot de kartuizer liturgie, maar dan vooral nog in de lezin-

gen van de metten en de mis. Vanaf 1989 heeft men echter ook het gebruik van de landstaal in de psalmodie toegestaan, een mogelijkheid waar vrij veel gebruik van is gemaakt. Voorbeelden zijn de kartuizer kloosters in Spanje, Parkminster in Engeland en Montrieux in Frankrijk. In de Grande Chartreuse wordt vastgehouden aan het Latijn, net als onder meer in het Duitse Marienau en het Amerikaanse Transfiguration.

Deze reeks artikelen sluit af met aandacht voor een proloog, die in twee kartuizer antifonaria (respectievelijk uit de twaalfde/dertiende en veertiende eeuw) te vinden is. Dit lijkt paradoxaal, maar deze proloog weet in slechts 120 (Latijnse) woorden de fundamentele houding van de kartuizers ten opzichte van liturgie en muziek te schetsen. Waarschijnlijk dateert de tekst van de eerste decennia van de kartuizer geschiedenis – wellicht is hij zelfs geschreven door de auteur van de *Consuetudines*, Guigo I.⁸

“De ernst van het eremitisch leven staat het niet toe veel tijd aan het oefenen van zingen te besteden. Volgens Hiëronymus heeft een monnik namelijk, voor zover hij een heremiet is, niet de taak van leraar, nog minder die van een zanger, maar die van een treurende [...]” Na deze krachtige openingsregels vat de auteur kort samen hoe en waarom men het antifonarium heeft aangepast, namelijk gericht op eenvoud en Bijbelse zuiverheid.

We kwamen het al eerder tegen: de tekst en haar inhoud is bepalend geweest voor de liturgie van de kartuizers, van haar ontstaan tot haar meest recente hervormingen. De muziek heeft een functionele rol en de kartuizers lijken er dan ook steeds vrij pragmatisch mee om te zijn gegaan. Kartuizers zijn al weinig samen in de kerk, en als ze daar zijn zingen ze gewoon allemaal mee in het bescheiden

repertoire, zonder muzikale aanpassingen of vernieuwingen. Er is slechts één doel; ten behoeve daarvan staat de stilte centraal en is de muziek dienstbaar.

NOTEN

¹ Zie Hansjakob Beckers twee boeken, *Die Responsorien des Kartäuserbreviers: Untersuchungen zu Urform und Herkunft des Antiphonars der Kartause* [Münchener theologische Studien, 39], München 1971 en *Das Tonale Guigos I.: Ein Beitrag zur Geschichte des liturgischen Gesanges und der Ars Musica im Mittelalter* [Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, 23], München 1975. Hierin veelvuldige literatuur, waaronder belangrijke artikelen van zijn eigen hand. In het tweede boek draait het om de antifonen in het officie; hierin is een verwantschap met de liturgie van Grandmont aan het licht gekomen. Zie nu Alexander Zerfaß, *Das Antiphonar von Grandmont. Ein Beispiel eremitischer Reformliturgien im 11./12. Jahrhundert* [Spicilegii Friburgensis Subsidia, 23], Fribourg 2011.

² Becker, *Die Responsorien*, p.198-203.

³ Becker, *Die Responsorien*, p. 50-66 en het belangrijke artikel van Raymond Etaix, 'L'homiliaire Cartusien', *Sacris erudiri. Jaarboek voor Godsdienstwetenschappen* 13 (1962), 67-112.

⁴ Diverse cd's met gregoriaans van de kartuizers zijn verkrijgbaar via de website van het Engelse Parkminster: <http://www.parkminster.org.uk/>.

⁵ Becker, *Die Responsorien*, p. 162-164.

⁶ Een en ander is goed vast te stellen aan de hand van de Cantus database: <http://cantusdatabase.org/> (geraadpleegd d.d. 27 april 2012).

⁷ De voor de kartuizers unieke responsoria zijn te vinden bij Becker, *Die Responsorien*, p. 105. Enkele voorbeelden van recent interessant onderzoek wat betreft het gregoriaans zijn J.B. Wickstrom, 'The antiphons ad psalmos of Carthusian lauds', *Kartäuserliturgie und Kartäuserschrifttum: Internationaler Kongreß vom 2. bis 5. September 1987* [Analecta Cartusiana, 116:1], Salzburg 1988, 7-33; Frances Caroline Steyn, *Three unknown Carthusian liturgical manuscripts with music of the 14th to the 16th centuries in the Grey Collection, South African Library, Cape Town* [AC, 167], Salzburg 2000; Lap-Kwan Kam, 'The Carthusian antiphoner St. Pölten Cod. 1a and its post-pentecost antiphons', in: M. Czernin, *Gedenkschrift für Walter Pass*, Tutzing 2002, 161-175; Olivier Cullin, 'Notations in Carthusian liturgical books: preliminary remarks', in: J. Haines, *The Calligraphy of Medieval Music* [Musicalia Medii Aevi, 1], Turnhout 2011, 175-194.

⁸ Becker, *Die Responsorien*, p. 183-197 en (Anoniem), 'L'office choral et le chant aux premiers temps de la Chartreuse. Un commentaire du prologue de Guigues à l'antiphonaire', *Cantus planus: Papers read at the 6th meeting, Eger, Hungary, 1993*, Budapest 1995, 271-301.

Thomas Op de Coul is als musicoloog werkzaam bij de Centrale Discotheek Rotterdam. Daarnaast doet hij onderzoek naar liturgie en gregoriaans binnen de kartuizerorde. Najaar 2010 gaf hij tijdens het congres Les Chartreux dans l'Europe médiévale et moderne (Luik) een paper over een 15e eeuwse kartuizer graduale uit Roermond (publicatie in voorbereiding).

Christus Koning

Het hoogfeest van Christus Koning is een betrekkelijk nieuw feest in de rooms-katholieke kerk. Het feest werd in 1925 ingesteld door paus Pius XI (1857-1939, paus vanaf 1922) bij het 16^e eeuwfeest van het concilie van Nicea (325).

Jezus wordt als Koning geëerd en gevierd zoals beschreven in Openb. 5, 12-14:

Met luide stem riepen ze: Het Lam dat geslacht is, komt alle macht, rijkdom en wijsheid toe, en alle kracht, eer, lof en dank. Elk schepsel in de hemel, op aarde, onder de aarde en in de zee, alles en iedereen hoorde ik zeggen: Aan Hem die op de troon zit en aan het Lam komen de dank, de eer, de lof en de macht toe, tot in eeuwigheid. De vier wezens antwoordden: Amen en de oudsten wierpen zich in aanbidding neer. (NBV, KBS/VBS)

In 1925 was het hoogtepunt van het gregoriaans allang voorbij. Toch moest er een proprium voor Christus Koning komen. Tenslotte was (en is nog steeds) het gregoriaans de geëigende liturgische muziek in de Rooms Katholieke kerk. Waar komt dit proprium vandaan? De teksten werden natuurlijk uit de Bijbel genomen. Op de eerste plaats uit de Openbaring van Johannes en de Kolossenzenbrief, en voorts het Johannesevangelie, Daniel en de psalmen. In de kloosters worden in het officie de psalmen steeds gezongen in een cyclus van een week, plaatselijk in een cyclus van twee weken. De psalmen die in het officie

worden gezongen op het Hoogfeest van Christus Koning, zijn de zogenoemde Koningspsalmen: 2, 72, 110, 113, 117 en 145.

Voor de misliturgie werden de teksten voorzien van reeds bestaande, oude melodieën, afkomstig uit verschillende periodes van het kerkelijk jaar. Dit wordt contrafact genoemd, en is een veel gebruikte techniek, ook binnen het gregoriaans repertoire.

Concilie van Nicea

Het eerste concilie van Nicea vond plaats in 325. Er kwamen 318 bisschoppen bijeen om te vergaderen. Constantijn de Grote beschouwde zichzelf als Pontifex Maximus en zocht een grote rol toe in de besluitvorming van de kerk. Hij was gebaat bij eenheid binnen zijn keizerrijk en als eerste christelijke keizer zag hij in het Christendom een belangrijke bindende factor.

Paus Sylvester I was ook een belangrijk initiator van dit concilie. Hij was zelf niet bij het concilie aanwezig maar had wel een groot aandeel in de voorbereiding. Hij was ernstig bezorgd over de stroming van het Arianisme binnen de kerk en noemde deze zelfs ketters. De Arianen namelijk geloofden dat Jezus de ultieme schepping was, de Nieuwe Mens maar niet goddelijk in natuur; Sylvester daarentegen geloofde dat Jezus één in wezen met de Schepper is. Tijdens het concilie van Nicea werd vastgelegd dat Jezus en

God van hetzelfde wezen zijn. Jezus werd als Eniggeboren Zoon van God erkend en goddelijk in natuur. Slechts twee bisschoppen stemden tegen dit besluit en drie hadden reserves. Over deze bezwaren werd nog zo'n vijftig jaar gediscussieerd. Pas tijdens het tweede concilie van Constantinopel in 381 werd de heilige Triniteit vastgelegd (Vader, Zoon én Heilige Geest).

Aangezien bij het concilie van Nicea bisschoppen vertegenwoordigd waren uit oost en west wordt dit concilie ook wel het eerste oecumenische concilie genoemd. Het tweede concilie van Constantinopel, bijeen geroepen door de Byzantijnse keizer Theodosius I, wordt ook wel het tweede oecumenische concilie genoemd.

Quas Primas

Paus Pius XI had dus een eeuwfeest van een belangrijk concilie als achtergrond

voor zijn nieuwe hoogfeest. Hij voerde een feest in ter ere van de Koning tijdens het zestiende eeuwfeest van het concilie dat diezelfde Koning als één in wezen met God vastlegde. In 1925 verscheen het Motu Proprio *Quas primas* ('In de eerste encycliek'). In dit geschrift legt Pius XI uit waarom hij ervoor gekozen heeft het Hoogfeest van Christus Koning in te stellen. Het document bestaat uit drie delen. Het eerste deel bestaat uit zeven artikelen en draagt de titel: de leer omtrent het Koningschap van Christus. Hierin wordt uitgelegd hoe de leer van het Koningschap van Christus te verstaan. Hij haalt zowel het Oude als het Nieuwe Testament aan om zijn beweringen te onderbouwen.

Ook gebruikt hij teksten van de kerkvaders, zoals in artikel 3, paragraaf 1, waarin hij Cyrillus van Alexandrië citeert:

Wat nu de grondslag betreft, waarop deze waardigheid en macht berust, deze geeft de heilige Cyrillus van Alexandrië zeer juist aan met de opmerking: "Want Hij bezit - in één woord gezegd - de heerschappij over alle schepselen, zonder dat Hij ze door geweld heeft afgedwongen of van buiten heeft ontleend, maar als Zijn eigen recht krachtens Zijn wezen en natuur." Zijn oppermacht namelijk steunt juist op die wonderbare vereniging, die men hypostatische vereniging noemt; immers uit deze vereniging vloeit voort, dat Christus niet alleen als God aanbeden moet worden, door engelen en mensen, maar ook dat aan Zijn gezag als mens de engelen zowel als de mensen onderworpen zijn en moeten gehoorzamen. Dat wil dus zeggen, dat Christus alleen al op titel van de hypostatische vereniging macht over alle schepselen bezit.

Volgens het kerkelijk dogma van de hypostatische eenwording verenigt Jezus de goddelijke en de menselijke natuur in één wezen (hypostasis). Omdat Jezus mens is geworden, is Hij mens als wij. Daardoor geeft Hij de mens de

mogelijkheid één te worden met God zoals Hij één is geworden met ons. In de laatste paragraaf van artikel 2 wordt de conclusie getrokken dat het voor de katholieke kerk

een verplichting is om haar Grondlegger en Stichter in de jaarkring van de liturgie als haar Koning en Heer en als Koning van de koningen te huldigen onder menige vormen van verering.

Paus Pius XI

Brief aan de Kolossenzen

In het Bijbelboek Openbaring beschrijft Johannes zijn visioen van de wereld zoals deze zal komen wanneer Jezus terugkeert op aarde. Ongetwijfeld had paus Pius XI dit beeld van Jezus als koning van het

heelal voor ogen bij de instelling van dit feest. Er is echter nog een belangrijke Bijbeltekst als grondslag voor dit feest. Het betreft de brief van Paulus aan de Kolossenzen. Deze tekst luidt als volgt:

Breng dus met vreugde dank aan de Vader. Hij stelt u in staat om te delen in de erfenis die alle heiligen wacht in het licht. Hij heeft ons gered uit de macht van de duisternis en ons overgebracht naar het rijk van Zijn geliefde Zoon, die ons verlossing heeft gebracht, de vergeving van onze zonden.

Beeld van God, de Onzichtbare, is Hij, Eerstgeborene van heel de schepping: in Hem is alles geschapen, alles in de hemel en alles op aarde, het zichtbare en het onzichtbare, vorsten en heersers, machten en krachten, alles is door Hem en voor Hem geschapen. Hij bestaat vóór alles en alles bestaat in Hem. Hij is het hoofd van het lichaam, de kerk. Oorsprong is Hij, Eerstgeborene van de doden, om in alles eerste te zijn: in Hem heeft heel de volheid willen wonen en door Hem en voor

Hem alles met zich willen verzoenen, alles op aarde en alles in de hemel, door vrede te brengen en met Zijn bloed aan het kruis. (Kol. I, 12-20)

De brief werd geschreven aan een dwalende gemeente. In Kolosse en omgeving werd een dwaalleer aangehangen die gezien kan worden als een vroege vorm van het gnosticisme dat in de tweede eeuw tot bloei kwam. Een mengeling van Joodse, Christelijke en heidense opvattingen die sterk onderscheid maakte tussen stoffelijk en onstoffelijk. De aanhangers van deze leer waren ervan overtuigd dat de afstand tussen God en de mens zo groot is dat Christus, zeker de gekruisig-

de Christus onmogelijk verzoening en vereniging met God tot stand kon brengen. Om tot God te komen was het noodzakelijk ascetisch te leven en zich zoveel mogelijk te distantieëren van de stoffelijke wereld. De schrijver spoort de Kolossen aan (en daarmee een ieder die dit schrijven leest) zich te realiseren dat Jezus van het lichaam het hoofd is. Het vereren van omgevende krachten als engelen biedt geen uitkomst of verlichting.

Niemand kan bij de Vader komen tenzij door Mij. Als jullie Mij kennen, zullen jullie de Vader kennen en vanaf nu kennen jullie Hem, want jullie hebben Hem zelf gezien. (Joh. 14, 6-7).

Paulus laat in deze lezing duidelijk zien dat het noodzakelijk is Hem te erkennen als Zoon van de Vader. De tekst geeft aan dat Jezus de fysieke schakel is tussen de mens en God. Hij impliceert dat de Zoon en de Vader een en dezelfde zijn en dat het geen pas geeft de een boven de ander te stellen.

De bovengenoemde lezing geeft met de eerste zin al aan dat het de bedoeling is feest te vieren om God te danken. Feitelijk geeft de Schrift zelf hier ons de aanwijzing om te vieren. Op vele plaatsen in de Bijbel wordt aangespoord om God te loven en te eren en te danken door te vieren. Het moge duidelijk zijn dat vieren aangemoedigd wordt!

Vanaf vers 15 verandert de sfeer van de lezing van algemeen naar specifiek. Christus wordt uitgelegd als Koning van het heelal, als hoofd der kerk, als eerstgeborene uit de dood. Het is juist, recht en goed Hem als koning van de wereld te vereren. Hij is het die verzoening, verlossing en vrede gebracht heeft en zal brengen. Hij moet als heerser worden gezien

en erkend, Hem is de macht gegeven. Uit deze lezing blijkt dat het vieren van Christus als koning een heel natuurlijke keuze is. Het is onmogelijk voorbij te gaan aan Hem als Eerste in Alles. Zijn bloed vereent en verzoent ons met God de Vader. Zijn offer vergeeft ons onze schulden. Zijn heerschappij zal vrede en volheid brengen. Met het hoogfeest van Christus Koning nemen we alvast een voorschot op de betere wereld waar wij op hopen en naar verlangen.

Contrafacten

Iedereen heeft er weleens één gemaakt, voor een bruiloft, een jubileum of een verjaardag. Het is vrij eenvoudig, eigenlijk. Men neme een melodie waarvan gevoeglijk mag worden aangenomen dat die bij het betreffende gezelschap bekend is en meegezongen kan worden en daarop plaatst men een zelfgeschreven tekst die slaat op het bruidspaar, de jubilaris of de jarige. Deze techniek is al eeuwen oud. Reeds in de Middeleeuwen worden melodieën hergebruikt. Vooral het kerklied

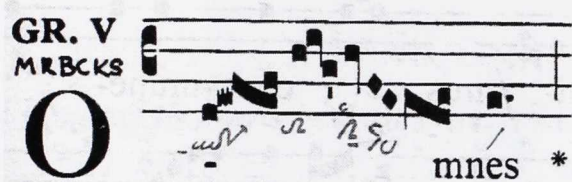
heeft veel baat bij contrafacten; wereldlijke liederen werden (en worden) voorzien van een religieuze tekst.

Ook in het Gregoriaans repertoire zijn contrafacten heel gebruikelijk. Zo is het in het geheel niet verwonderlijk dat, toen er in 1925 gregoriaans voor Christus Koning moest komen, men toevlucht nam tot deze techniek. Deze contrafacten worden in het *Graduale Triplex* in de kantlijn aangeduid met *cf.* (men vergelijk) en een bladzijdenummer. In de draatnotatie van Solesmes staat de melodie evengoed helemaal uitgeschreven. Het is evident dat om inkt, papier en tijd te besparen de monniken volstonden met

het noemen van het contrafact en geen neumen bij de nieuw te plaatsen tekst schreven. Bij een contrafact is het soms noodzakelijk de melodie enigszins aan te passen aan de nieuw te plaatsen tekst.

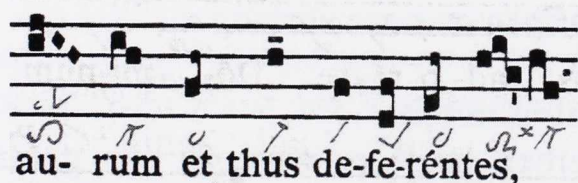
Om te zien hoe de melodieën van het proprium voor Christus Koning aan de nieuw te plaatsen tekst zijn aangepast, worden in het volgende – als voorbeeld – fragmenten van het *graduale Dominabitur* (*Graduale Triplex* 389) vergeleken met de oorspronkelijke versie *Omnes de Saba* (GT 57).

(Links staat telkens het origineel, rechts het contrafact)

Het *omnes* in het origineel wordt wel min of meer op dezelfde noten gezongen als het *dominabitur* in het contrafact, maar de noten zijn toch wel heel anders verdeeld. In het begin is een punctum toegevoegd in verband met het grotere aantal lettergrepen van *dominabitur*, en het

quilisma is verdwenen. Wellicht heeft dit laatste te maken met de vroegere gewoonte om de noot voor het quilisma te verdubbelen; met twee puncta voor de *sol* was dat niet meer nodig. In overeenstemming met de neumen is de porrectus aan het einde verdwenen.

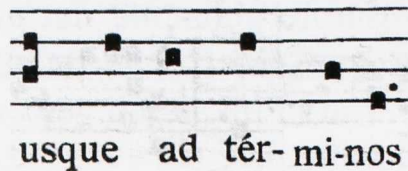
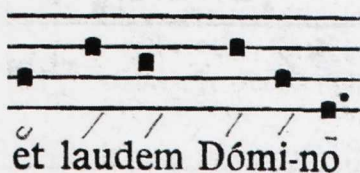

Hier heeft het contrafact minder lettergrepen dan het origineel. De pes op *-fe-* is verdwenen en de voorafgaande *la* is nu samengevoegd met de volgende pes.

In dit fragment komen twee liquescenten voor, die in het contrafact ontbreken. In het contrafact komen overigens in het geheel geen liquescenten voor.

Het woord *et* heeft een liquescens bij de *t*, omdat het woord *erna* met een *th* be-

gint. Er bestaat een theorie dat een slot *t* als een Engelse *th* werd uitgesproken en de liquescens daarbij behulpzaam zou kunnen zijn. De *t* zou dan veelal liquescerend uitgevoerd moeten worden om de articulatie van deze woorden in de kerk (met ruime akoestiek) te vergemakkelijken. Echter heb ik nergens bewijzen voor deze theorie gevonden.

Usque ad terminos heeft evenveel lettergrepen als *et laudem Domino*. Hier is de

pes aan het begin een correctie in overeenstemming met de neumen.

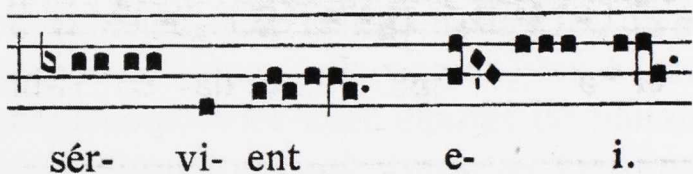
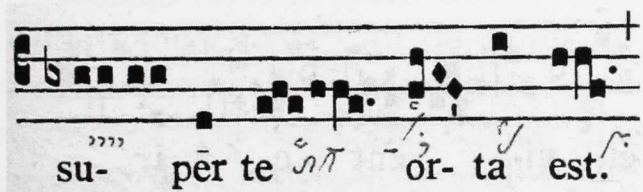
Aan het begin van het vers is het probleem dat *Surge!* (in het origineel) een heel ander karakter heeft dan *Et adora-*

bunt eum niet onaardig opgelost. Er is een soort psalm-intonatie toegevoegd op *et adorabunt*.

De aanhef en het melisma op *et illumina-re* zijn in het contrafact bij het melisma

op *eum* gevoegd, met weglating van de eerste vier puncta (en de laatste).

De neumen hebben aan het eind van het woord *orta* een pes (do-re in het Graduale Novum). In het GT staat alleen een re, en het contrafact heeft maar liefst een tristropha op do.

Keuze van de gezangen

De gezangen die ten grondslag liggen aan de gezangen geplaatst op Christus Koning komen uit verschillende periodes van het kerkelijk jaar. In het volgende wil ik een mogelijke verklaring geven voor de keuze van deze gezangen.

Introitus *Dignus est Agnus* (GT 388)

cf. *Dum sanctificatus* (GT 249)

Het origineel van dit contrafact vinden we in de mis van de vigilie van Pinksteren. Deze mis heeft twee introitussen, één op tekst uit Romeinen en één op tekst uit Ezechiël. Pinksteren is het feest van de heilige Geest. Jezus heeft ons deze steun en toeverlaat toegezegd alvorens Hij opsteeg naar de hemel. De zeven gaven van de heilige Geest zijn: wijsheid, inzicht, raad, sterkte, kennis, vroomheid en ontzag voor God. Het is onmogelijk om de beweegredenen te achterhalen om juist van dit feest een gezang te nemen voor

de introïtus van Christus Koning maar het is een mooie gedachte dat er zo een (muzikale) link gelegd wordt tussen het hoogfeest van Pinksteren en dat van Christus Koning.

Graduale *Dominabitur* (GT 389)
cf. *Omnes de Saba* (GT 57)

Het origineel van dit contrafact vinden we aan het einde van de kersttijd, op 6 januari, het feest van Driekoningen waarin Jezus als pasgeborene wordt voorgesteld aan de rest van de wereld en waar drie wijzen uit het Oosten, drie wereldlijke koningen aan Zijn kribbe staan, Hem aanbidden en (dure) cadeaus aanbieden

Alleluia *Potestas eius* (GT 389)
cf. *Christus resurgens* (GT 226)

Het Alleluia is genomen van de vijfde zondag van Pasen. Het Paasfeest, het belangrijkste feest in de RK-kerk, is de spil waar alles om draait. Eigenlijk is ook

het Alleluia binnen het proprium de spil of het hoogste punt van de spanningsboog.

Offertorium *Postula a me* (GT 390)
Er is geen (vrijwel) letterlijk voorbeeld. Zowel *Laetentur caeli* (GT 44) als *Tui sunt caeli* (GT 49), beide van Kerstmis (zie het graduale), bevatten muziek die in *Postula a me* voorkomt

Communio *Sedebit Dominus Rex* (GT 391)

cf. *Ecce Dominus veniet* (GT 26)

Het origineel van dit contrafact vinden we in de adventtijd, de tijd vóór kerst waarin de kerk zich voorbereidt op de geboorte van Christus. De eerste zondag van de Advent is tevens het begin van het kerkelijk jaar, waar Christus Koning de laatste zondag van het kerkelijk jaar is. Zo is de cirkel van het kerkelijk jaar rond.

Rachel Susanna Vroom-Barnard, geboren op Texel op 4-1-1969, studeerde klassiek piano en kamermuziek bij Nelleke Geesink te Zwolle. Zij vervolgde de pianostudie met specialisatie Contemporary music bij Tonie Ehling te Maastricht, master in 2003. Sinds 2008 studeerde zij kerkmuziek en orgel aan de HKU.

“De intonatie krachtig aanvatten”, zo duidt Dom Boer dat stevige bivirgabegin. En dan crescendo naar het melodische accent van den voorzin toezingen, niet met de verwachte modale *sol-re* repercussie maar met de bovenaccentuering *re-sol*! Daarmee is de toon van het hele gezang gezet. De toonladder wordt een heel eind uitgeschoven om de blijdschap te uiten over *hetgeen mij (mihi) gezegd is*. Dan het vers: “*pax* is het hoofdaccent: de *sol* is zelfs niet genoeg meer; het opnieuw aanraken van de *la* na

de bistropha's van *virtute* is subliem en moet delicaat gebeuren. Hoge en stille vrede, die niet van deze wereld is, moet er klinken in dezen voorzin". Hoor hoe bij *abundantia* de *sol-re* meteen gevolgd wordt door *re-sol*; ook de neumen vertalen dit woord (overdaad) letterlijk en je voelt het ook lijfelijk, zoals de tristropha in crescendo dynamisch voorbereidt op een herhaalde kwartsprong naar de *sol* en weer terug. Dom Boer: "Het is een wonder van schoonheid, dit Vers, waarin de menselijke stem als het ware haar zaligheid vindt".

Van het **alleluia** hebben we in onze boeken (GN en GT) geen neumen, een teken dat de compositie vrij jong is. Dom Boer herkent bovendien die relatief jonge leeftijd uit onder andere het gebruik van 'sequensen', een herhaling van dezelfde formules op verschillende toonhoogten. Kurris (TvGreg, 1997-4, pag. 161) rangschikt ons gezang onder 'superregionale melodieën', voorkomend in meerdere regio's na 1000, uit Midden- en Zuid-Italië én uit Zuid-Frankrijk (Albi en Yrieix). Hij merkt hierbij op: "Het is boeiend te zien hoe vanuit de uithoeken van Europa de melodieën zich verspreiden en zelfs terechtkomen in de brede stroom van de kerk" (ibid. pag. 160). Dom Boer: "Hoe blij en sierlijk is overigens de jubilus! Het prachtige Vers bestaat uit twee zinnen. *Timebunt ... tuum* herhaalt het *Alleluia* met overslaan van de centrale formules ... *Domine* wordt er in één adem aan toegevoegd. Deze afdaling ... houdt de belofte in van een grootse stijging in den tweeden zin. Deze wordt inderdaad gebracht door de indrukwekkende sequens *omnes reges* (de twee scandicussen met quilisma, GvO). *Gloriam* is buitengewoon indrukwekkend". En weer die pedagogische aansporing: "Het geheel vloeiend en zan-

gerig uitvoeren, met een grote eenheid in de phrasering".

GN restitueerde dit gezang naar de derde modus; daardoor begint en eindigt het een noot hoger, op de *mi* en moet hier en daar de *fa-kruis* genoteerd worden. Even wennen dus!

Het **offertorium** behoort tot die offertoria op de zondagen na Pinksteren, die met brede halen Oudtestamentische scènes schilderen.

Ooit was de offerande écht een offergang, een lange stoet van offerend volk. En ondertussen zong de schola het offertorium met meerdere verzen. Wat we vandaag horen is slechts één zesde van wat vroeger werd gezongen: hoe Mozes, dé profeet van het Eerste Verbond (zie intredezang), JHWH kreeg te zien, vanuit een rotsholte, beschermd door Gods hand en dan nog slechts van achteren. De goddelijke dialoog werd in de verzen gezongen door de cantor en de schola zong dan als refrein wat we vandaag horen: Mozes die neerdaalt naar zijn volk, en, naarmate de melodie hoger en hoger stijgt, een *altare* wijdt, brandt (*holocausta*), slacht (*immolans*) en een avond- (*sacrificium vespertinum*) en reuk- (*odorem*) offer brengt. Wij zijn getuige van het eerste avondoffer uit de latere tempelliturgie. De slotwoorden plaatsen de Israelkinderen weer helemaal onderaan, ver beneden de grondtoon, maar het is alsof *Israel* toch op een hoger plan eindigt, als eenmaal de stilte haar ruimte weer inneemt.

Dom Boer: er zijn drie zinnen: *Sanctificavit holocausta, Et immolans suavitatis* en *Domino ... Israel*, alle eindigend op de grondtoon *fa*. Maar onderweg zien we de eindtonen van de halfzinnen stijgen naar de *la* in de eerste zin en de *do* in de middenzin, om vervolgens in de slotzin via de lage *re* weer te eindi-

gen op de *fa*. De middenzin heeft dus het hoofdaccent, “met de bekende vijfde-modus-formule: lichte terts boven de dominant *do*. De intonatie *sanctificavit* is zacht en vloeiend. *Moyses* en *altare* gaan licht omhoog. *Offerens* herneemt de terts van *altare* en maakt dan een stuwend crescendo over *offerens super illud*. Omdat de *sol* niet modaal is, is de aandrang des te groter.” Wij zouden zeggen: zing die strophici al crescendoerend naar *holocausta* en daar overheen naar het heerlijke *et immolans victimas*. En vervolgens weer enige strophici om die spanning uit te spreiden naar het brede en zoete *suavitatis*. En Dom Boer schildert de afronding als een uitdeining: “Op *in conspectu* eerste uitdeining van dit grote accent; op *filiolum Israel* de tweede en definitieve”.

De **communio** komt van het feest van de H. Laurentius. Dom Boer vermeldt de volgende anekdote. “Laurentius had zich beklagd dat hij zijn bisschop, Paus Sixtus, niet mocht volgen in het martelaarschap: daar hoorde hij als diaken bij. Maar deze voorspelde hem, dat hij hem na enkele dagen zou volgen in de glorie, maar niet dan na veel zwaarder martelingen doorstaan te hebben”.

Evangelische communioantifonen zijn relatief jong en gewoonlijk expressief in tekst en melodie. Dom Boer: “De opbouw is regelmatig: voorzin en nazin, elk van twee incisies. Zo zijn er duizende. Niemand voelde zich in dien gelukkigen tijd verplicht om iets uitzonderlijks te zoeken. Symmetrie, eenvoudig, een feil-

loos middel van de Oudheid”.

En hij vervolgt: “De eerste incisie eindigt op de tonica, zoals de zinsnede vraagt (*Wie mijn volgeling wil zijn*). Dan volgen de drie dingen die in dat geval moeten gebeuren: hij verloochene zichzelf, neme zijn kruis op, en volg mij. En de finales zijn achtereenvolgens: *mi*, *fa* en *re*. Duidelijk wordt daardoor de groei naar de laatste incisie aangegeven”. Even later merkt hij op: “Jammer dat de expressie-tekens zijn weggebleven; daardoor verliest deze antifoon grotendeels zijn physiognomie”.

Gelukkig hebben we die tekens nu wel allemaal tot onze beschikking in GT en GN. We volgen GN. *Qui/wie* wordt vol aangesproken door de Heer. Dan met twee snelle pessen naar het melodisch vóór-*accent* (*ve-*)*níre*: daar verbreden zodat *komen achter Mij* met volle bewustzijn gebeurt. Voer die medeklinkers tussen *post* en *me* dus ruimte scheppend uit. En wéér snelvoetig naar eenzelfde accent bij *abneget*, met weer die breedte bij de twee laatste lettergrepen van dit en het volgende woord. Die eind-*mi* vraagt om vervolg: een stevig *et* en vervolgens de inmiddels vertrouwde cadans van toezingen naar de laatste lettergrepen van *tollat crucem suam*. En wéér dat nietige woordje *et*, als melodisch hoofdaccent nu; het maakt, alle noten in de stijging verbredend, ruimte voor dat nóg bredere *sequatur me*. Het volgen, de *communio* met de Heer, duurt een eeuwigheid lang! Op voorspraak van de heilige Laurentius.

Gerrit van Osch is redacteur van dit Tijdschrift.

Enkele jaren geleden ging een docent scheikunde met pensioen. Er was bedacht om de viering van het afscheid in te leiden met enkele gregoriaanse gezangen. De leraar in kwestie kwam namelijk uit het diepe zuiden van Limburg, maar had zijn gehele loopbaan in het onderwijs in de stad Groningen en omgeving doorgebracht. Hij kent het gregoriaans vanuit zijn jeugd, toen het in de kerk vaak werd gezongen.

Met het zingen van *Spiritus Domini*, de introitus van Pinksteren, en de sequentia *Veni sancte Spiritus* zou de afscheidsceremonie beginnen, gezongen door tien meisjes die in monnikspijen met capuchon van achter uit de aula naar voren kwamen schrijden.

De oefensessies vonden plaats in de pauze in een lokaal. Toevallig was daarbij ook een keer Georg Schmitz aanwezig. Als systeembeheerder moest hij een reparatie aan een computer doen en hoorde de oefening aan. Na afloop werd hem gevraagd wat hij ervan vond. Zijn antwoord was kort en veelzeggend: 'Muzikale porno!'

Deze reactie had ik niet verwacht. Daarom toch maar eens op Georg afgestapt met de vraag of hij zijn uitspraak van destijds kon onderbouwen. Dat leidde tot een interessant gesprek:

'Een jaar of vijftien geleden had ik een

muziekstudio, waarin allerlei gezelschappen hun muzikale prestaties kwamen vastleggen. Zodoende heb ik veel muziekstijlen leren kennen: van *reggae* en *jazz* tot klassiek, vocaal en instrumentaal.

Kijk, die gregoriaanse muziek is heel basaal, zonder versiering, harmonie of contrapunt. Het is muzikaal gesproken dus gereduceerd tot de essentie. In dat opzicht is het goed vergelijkbaar met porno: dat is de harde weergave van wat eigenlijk iets heel moois is, de liefde tussen twee mensen. Bij de porno is al het mooie eromheen weggehaald. Dat geldt dus ook voor het gregoriaans. Alles wat muziek mooi maakt, is er niet bij.

Als één persoon een lied eenstemmig zingt, is dat nog wel mooi. Maar als meerdere mensen unisono zingen, is het alleen leuk als het gaat om een strijdlied of het volkslied. In mijn beleving staat gregoriaanse muziek nergens voor. Ik ben er nooit mee in aanraking gekomen, behalve toen ik zelf op school zat als leerling. Toen moesten we er verplicht kennis van nemen. We hadden op school ook een koor en daarmee hebben we onder andere de *Carmina Burana* gedaan. Dat boeide mij meer.

Ik besef dat de kwalificatie 'muzikale porno' wat overtrokken is, gechargeerd. Maar ik sta er wél achter.'

Ton Tromp is sinds 1991 hoogleraar liturgiegeschiedenis geweest aan de KTU en sinds 2007 aan de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg. Hij heeft vooral gepubliceerd over de vroegchristelijke liturgie, met speciale aandacht voor de liturgische tradities van de Syrische kerken en voor de relaties tussen de vroegchristelijke en de joodse liturgische tradities.

U heeft misschien al eens een blik geworpen op de website van de Amici, die nu sinds ruim een jaar geheel vernieuwd is. Misschien bent u er zelfs van op de hoogte dat wij actief zijn op Facebook.

Op de website vindt u niet alleen de inhoudsopgave van alle jaargangen van dit Tijdschrift, maar ook een overzicht van alle schola's in Nederland (althans, in opbouw). Natuurlijk vindt u ook nieuws uit de wereld van het gregoriaans en concert- en cd-tips. Op Facebook vindt u vooral zulke actualiteiten, en kunt u bovendien eenvoudig zelf bijdragen aan de inhoud, of er op reageren.

Het is zeer belangrijk voor de bekendheid van de Amici dat wij zo'n gezicht op het internet hebben, en hoe meer mensen hieraan bijdragen, hoe beter en veelzijdiger ons aanbod. Daarom bij deze een oproep voor vrijwilligers die een steentje willen bijdragen. Dat kan door actief te zijn op onze Facebook-pagina, door plannen te ontwikkelen

(en/of uit te voeren) voor en op onze website, door een Youtube-kanaal op te zetten, en zo voort.

Wij nodigen u van harte uit om bij te dragen aan een levendige uitstraling van de Amici op het internet! Bent u hier enthousiast voor, laat het dan weten aan onze secretaris, Elzemarieke Veldhuyzen van Zanten. Dat kan via het contactformulier op de website, of per email, info@acg.nu.

Thomas Op de Coul
Elzemarieke Veldhuyzen van Zanten

www.acg.nu
www.facebook.com/Amici.Cantus.Gregoriani

1.

Verwijzing naar Gregoriusblad maart 2012

De hoofdredacteur, Martin Hoondert, leidt onder de veelzeggende titel *Ge-loofsmuziek* een nieuwe reeks artikelen van deze nieuwe jaargang in: *muziek die dicht op de huid van het ritueel zit*. Zo behandelt Anton Vernooij in dit nummer de gezongen oratie. Dat hij de prefatie duidt als een laudatief gebed met hymnische elementen en de drie presidentiële oraties daartegenover als relatief eenvoudige, enkel te cantileren vraaggebeden, zou je tot de conclusie kunnen leiden dat de oraties eigenlijk niet gezongen 'willen worden' in onze hedendaagse gemeenschapsliturgie. De conclusie luidt echter heel anders: *de celebrant kan niet anders dan zingen... de gemeenschap heeft recht op voorgangers die in hun declamatie-ton de gevarieerde taalexpressie van het spreken weten te integreren en te optimaliseren*. Belangrijk daarbij is evenwicht te houden tussen *enerzijds de noodzakelijke objectiviteit van hun voordracht en anderzijds de persoonlijke en telkens nieuwe invulling daarvan*. En hij besluit met een warm en dringend pleidooi om in de opleiding van voorgangers *het aankweken van een vermogen genoemd evenwicht in stand te houden*. En Joseph Gélineau citerend: *gezongen oraties zijn geen rituele erfenis van het verleden maar een gave en opdracht aan en voor de hedendaagse liturgie*. Het is onmogelijk dit artikel kort samen te vatten, maar met dit excerpt is de nieuwsgierigheid hopelijk geprikkeld.

Els Dijkerman reflecteert over de tweejaarlijkse *Country Conference* van de *European Conference for Protestant Church Music* (Worcester, sept. 2010) en maakt bij de beschrijving van de Anglicaanse kerkmuziek onderscheid tussen drie stromen: de kathedrale koortraditie, de gewone parochie en de evangelicale parochie. Zij trof in Worcester het hele scala, van klassiek tot pop, van deze drie stromen aan: *en dit leidt hier niet tot 'worship wars' maar er vormen zich praktijken in verschillende kerken*. Zie voor een uitgebreider versie van dit artikel in *Theologisch Debat* (dec. 2011, 22-32) ook de website www.nsgv.nl.

Nelly Stienstra, universitair docent Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht, bespreekt de psalmenvertaling van Ad. W. Bronkhorst. Dat doet zij aan de hand van een wetenschappelijk kader over 'vertalen' en na een boeiend geschiedkundig overzicht van psalmvertalingen uit/in het Hebreeuws, Grieks en Latijn. Conclusie: we mogen ons gelukkig prijzen met deze poëzie en hopen dat een al te nauwgezette interpretatie van *Liturgiam authenticam* geen roet in het eten gooit.

In de serie 'koorscholen' wordt de Koor-school St. Bavo te Haarlem besproken in een interview met Sanne Nieuwenhuijsen en Fons Ziekman door Kees van Mechelen. En in de serie 'Katholiek Nederland

Kerkt' kijkt Jeroen de Wit, voorzitter DSGV-Den Bosch, pastoraal werker Klooster Wittem, terug op de televisie-uitzendingen van eucharistievieringen. En evaluerend concludeert hij: *Met uitzondering van de voorzang door priesters of cantores zijn de gezangen eerder een afwisseling van de gesproken teksten of*

het heilige ritueel dat op het priesterkoor wordt voltrokken. Wanneer de muziek de liturgische handeling niet ondersteunt, ontstaat ook niet een organische verbinding tussen het ritueel en de muziek, waardoor nu juist de kerkmuziek 'des te heiliger wordt'.

2.

Verslag Internationaal Gregoriaans Festival Watou

Als men via Abeele Watou binnenkomt ziet men van te voren een groot bord "Hemelse Nectar bij St. Bernardus". Hier is sprake van een brouwerij waar het edele abdijbier wordt gefabriceerd en wat na de diverse concerten gratis op diverse ontmoetingsplekken werd geschonken om gastvrijheid en sociaal contact en uitwisseling te bevorderen.

Maar in het dorp Watou en in de 8 partnersteden was ook iets dergelijks te bespeuren, nu van die goddelijke gregoriaanse nectar. Het is allemaal begonnen in 1982 toen de vader van de hele organisatie, Bernard Deheegher uit Watou, een eerste aanzet gaf door een internationale gregoriaanse dag te organiseren met een buitenlands koor. Hij had daarvoor het hele St. Jozefkoor met de heren en de tientallen jeugdige zangertjes uit Helmond uitgenodigd, toenmaals een van de bolwerken van de Wardbeweging. Zij zongen destijds elke week het ziekenlof via de K.R.O. met honderd excellente jongensstemmen.

Maar nu, na dertig jaren, is het 11^e festival uitgegroeid tot een groots gebeuren van internationale allure. Ik hoorde dat men 4000 maaltijden heeft moeten prepareren en voor elk koorlid een slaapplek heeft moeten zoeken; er kwamen 28 koren/schola's. Ook uit Japan en Korea, die de moeilijkste gezangen semiologisch en

bovendien nog muzikaal van buiten konden zingen met een onvoorstelbare discipline. Het koor van Korea met veel jeugdige zangeressen en 2 jongens lieten ook virtuoos op kleine verschillende klokjes o.a. een bekend lied uit de 9^e symfonie van Beethoven horen.

Er waren behalve 14 concerten met diverse koren ook 9 liturgische vieringen. Volgens het publiek was de schola Graces & Voices van de Kunst-universiteit uit Graz in Oostenrijk met jonge excellent geschoolde vrouwenstemmen uit Litouwen, Wit-Rusland en Singapore wel het meest succesvol, maar ook het vrouwenkoor van Frans Mariman van excursisten van de opleiding in Drongen bij Gent was bewonderenswaardig. En wat zeg je van 50 jongens en jonge mannen uit Tallinn, Estland, die het semiologisch gregoriaans van buiten zongen en prachtige volksmuziek op oude instrumenten lieten horen.

In het algemeen kan men zeggen: daar waar een grondige zangopleiding is vanaf de vroege kinderjaren, daar komen ook de resultaten. of het nu Gent/Drongen, Leuven, Boedapest, Daegu of Tallinn is of Spanje. Ik heb helaas in 9 dagen tijds niet alles kunnen horen en geef dan ook geen recensie maar een globale indruk.

Op vrijdagmorgen gaf Johannes B. Göschl, lid van de Beiträgecommissie,

een lezing over het nieuwe Graduale Novum met zijn plus- en minpunten. Er komen nog 2 delen. Het Duits werd voor de toehoorders vertaald in het Engels door Eugen Liven d'Abelardo.

Opmerkelijk was dat er op het hele festival meer vrouwenschola's waren dan mannenensembles/koren en over het algemeen kan men zeggen dat de vrouwen, wat stemvorming betreft, verder zijn gevorderd en van jongere leeftijd waren.

Pater Jeroen van Boeschoten van de Norbertijnen van Afflighem nabij Brussel praatte het een en ander, doorspekt met humor en met kennis van zaken, aan elkaar.

Van de Nederlandse mannenkoren zong er een uit Roermond de lauden in Koksijde en de vespers in Poperinge; het koor uit Utrecht zong in Watou en dat uit Maastricht in Wervik en WAO. Hier heb ik alleen twee keer de schola uit Maas-

tricht gehoord met o.a. een mooie uitvoering met een strijkersensemble uit Amsterdam. Zij voerden *Welle of Mercy*, een hedendaagse compositie over 4 Maria-antifonen uit van Anthony Fiumara, om aan te tonen wat je met gregoriaans en strijkers nog meer kunt doen in de kosmische wereld van nu buiten de liturgie.

De Latijnse hoogmis op hemelvaartsdag in Watou met zeven koren was indrukwekkend.

Zal men in Watou weer de moed en durf hebben om zich voor te bereiden op 2015?

Als 10% van de bevolking uit Watou weer meedoet, zal het met de vele sponsors wel weer lukken met Bernard Deheegher en het kostelijke abdijbier en met zijn goddelijke passie voor het gregoriaans van NU.

Wim Boerekamp

1.

Cursussen Gregoriaans door Wim Boerekamp.

Noordoost Brabant

Bij voldoende belangstelling zal in Noordoost Brabant te Veghel een cursus gregoriaans voor beginners gegeven worden door Wim Boerekamp. De bijeenkomsten vinden plaats in een protestantse kerk dichtbij het busstation; goede verbindingen dus voor liefhebbers uit Uden, Schijndel, Oss, Cuijk, Boxmeer, Gemert, Boxtel en St. Oedenrode en tussengelegen plaatsen.

Vooraf is er op 8 juli, 15.00 tot 16.00 uur, in het Museum voor Religieuze Kunst te Uden een concert met o.a. gregoriaans door Maria Wieggers en blokfluit door Hidesato Sugiyama. Op 22 juli zingt Wim Boerekamp ter plekke hier ook gregoriaans, in afwisseling met blokfluitspel van Hidesato Sugiyama. Daar kan men na het concert informatie inwinnen en folders meenemen over genoemde cursus te Veghel.

Op maandag 9 sept. is er een informatie-avond met proefles in Veghel. Daarna kan men meedoen met een instapcursus van 7 lessen. Kosten: ongeveer € 10,-,

afhankelijk van groepsgrootte.

Wie daarna nog verder wil met gregoriaans, kan zich aansluiten bij een ensemble voor vrouwen of mannen of eventueel gemengd, om te leren zingen in een kleine groep voor beginnend concertniveau en diverse vieringen.

Midden-Limburg

Op zaterdag 8 september a.s., tijdens de open dag van het Centrum voor de Kunsten, Lindanusstraat 7 te Roermond, wordt over eenzelfde cursus gregoriaans als hierboven te Veghel, maar nu dus voor de regio rond Roermond, informatie gegeven. Tevens geeft de vrouwen-schola gregoriaans 'Schola Feminea Gregoriana', o.l.v. Wim Boerekamp er een demonstratie.

Informatie:

Wim Boerekamp, Berkenstraat 21, 5753 GJ Deurne. Tel.: 0493-313796

Google: Gregoriaans NU

www.gregoriaans.com

2.

Het Gezongen Hooglied (Gerard Lücker, Ger Steeghs, Math. Vleugels).

Tijdens het komend Nederlands Gregoriaans Festival te Ravenstein zal een vernieuwde en uitgebreide uitgave van 'Het Gezongen Hooglied' te koop worden aangeboden. In TvGreg 2011-4, pag. 110-116 vermeldde A. Kurris die eerdere uitgave ook met ere. In vergelijking met de eerste uitgave (2006) zijn er méér (170 i.p.v. 100) gezangen opgenomen en bovendien is rekening gehouden met kritische opmerkingen uit de kring van geïnteresseerden. Zo is er veel aandacht gegeven aan een juiste 'vertaling' van de

handschriften naar de kwadraatnotatie. Er zijn ook een viertal vroege polyfone gezangen opgenomen. Het boek verschijnt in twee formaten: A4 en A5. Voor geïnteresseerden kan een overzicht geboden worden van de in het boek opgenomen gezangen met bronvermelding. De prijs: A4-formaat € 25, A5-formaat € 15, exclusief eventuele verzendkosten. Bestellingen, info:

Ger Steeghs, Mergelweg 20, 6067 EK Linne. Tel.: 0475-462435.

E-mail: gerst01@planet.nl

3.

Studiesessies gregoriaans

Stichting Hartkeriana organiseert vanaf komende zomer/najaar *Studiesessies Gregoriaans* voor zangers en dirigenten (alle niveaus): “De vier elementen”(aarde, water, vuur, licht). Hoewel nog geen exacte data bekend zijn, toch alvast deze vóóraankondiging.

In de inspirerende omgeving van de abdij *Benedictusberg* te Vaals geeft de bekende dirigent en specialist in het gregoriaans, Eugene Liven d’Abelardo een studieweek die een combinatie zal zijn van studie en praktijk. We bestuderen de achtergronden van deze inspirerende gezangen met behulp van de neumennotatie van de oudste 10de eeuwse handschriften Cantatorium SG 359 en

Codex Hartker SG 390-391 uit Sankt Gallen, Zwitserland. De nadruk wordt gelegd op de neumen als retorisch expressiemiddel van de Latijnse teksten, waarbij ademtechniek, klankkleur en frasering aan de orde komen.

Eugen Liven d’Abelardo, die de laatste jaren doceerde aan de universiteiten van Graz en Trondheim, is tevens artistiek leider van de professionele groep *Hartkeriana*, die gregoriaans ten gehore brengt bij internationale festivals en cd-opnames. De cursus wordt afgesloten met een kleine intieme auditie.

Contact: hartkeriana@gmail.com of mjc.lassche@gmail.com.

Telefoon: 035-6831269 of 06-36091440

4.

Gregoriaanse Dag 2012 Sint Jozefkoor Helmond

Onder het motto *Cantate Dominoanticum novum* organiseert het Sint Jozefkoor uit Helmond een *Gregoriaanse Zangdag*. Doel van de dag is om geïnteresseerden kennis te laten maken met een uitvoeringspraktijk van het gregoriaans zoals dat koor wekelijks toepast in de liturgie. Geen theoretisch wetenschappelijke beschouwingen maar gewoon: *zingen met zijn allen!* Tevens willen wij als optie de gelegenheid bieden om het geleerde daags erna in genoemde kerk in praktijk te brengen.

De dag vindt plaats op zaterdag 29 september a.s., van 11.00 tot 16.00 uur, in het Theo Driessen Instituut, Willem Prinzenstraat te Helmond. En naar keuze: zondag 30 september, van 9.00 tot 11.00 uur in de St. Jozefkerk te Helmond.

De dag is bedoeld voor koren, individuele koorzangers, oud-koorzangers, belangstellenden, vrouwen en mannen,

geschoold en niet-geschoold: voor ieder die openstaat voor *hoe ze dat daar in de St. Jozefkerk elke zondag al jaren doen*. Aanmelding: vóór 15 september via mail hansvansaaze@chello.nl. Deelname is gratis; voor broodjes wordt gezorgd.

In een uitgebreide toelichting, onder hoofdjes als *Muziek is 4D*, *Benadering: geen gregoriaans op klompen*, *Niet teveel fladderen*, *Tussen de regels zingen*, *Stilte draagt het geluid*, wordt besloten met: *Soms raak je dan aan de bron waar die muziek uit ontstaan is, waar de maker de inspiratie vond om te creëren. Dan word je geïnspireerd. Dan ademen we allen hetzelfde, figuurlijk en zelfs letterlijk. En laat nou het Latijnse woord voor adem Spiritus zijn. Als we op deze gregoriaanse dag op korte termijn elkaar kunnen vinden, ook al komen we uit zoveel verschillende richtingen, en de gezangen nieuw leven inblazen, zal er zeker sprake zijn van inspiratie.*

Redactioneel	Nr.	Pag.
Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?	1/2	1
Aggiornamento	3	57
Getijden. Tijden van toen? Nee, van NU!	4	97
Interview		
<i>Osch, Gerrit van</i> , Gesprek met mgr. J. Bluysen	1/2	21
<i>Osch, Gerrit, van</i> , Die oude handelingen en daarin verdwijnen: een gesprek met Antoine Bodar	3	59
<i>Koopmans, Albert</i> , Gesprek met Henk van Breukelen	1/2	40
<i>Kuypers, Katrijn</i> , Interview met Wilko Brouwers en Jos Leenen	1/2	42
<i>Osch, Gerrit van</i> , Interview met Gerrit Hulsink 24 oktober 2011	4	105
<i>Osch, Gerrit van</i> , Interview met Gerard Kock	1/2	32
<i>Koopmans, Albert en Kuypers, Katrijn</i> , Interview met Alfons Kurris	1/2	23
<i>Osch, Gerrit van</i> , Interview met br. Bruno Wilderbeek, trappist	1/2	27
Koorpraktijk		
<i>Zijlstra, Marcel</i> , Graduale Novum: gebruiksboek of editio magis critica?	3	62
Liturgie		
<i>Heerings, Arnoud</i> , Hoe krijgen we het gregoriaans terug in de kerk?	1/2	45
Recensie		
<i>Kurris, Alfons</i> , Het Hooglied en de Liefde	4	110
Uitgelezen zondag		
<i>Osch, Gerrit van</i> , Dominica Pentecostes, Hoogfeest van Pinksteren	1/2	51
<i>Osch, Gerrit van</i> , XXVIIste zondag door het jaar, A-jaar	3	83
<i>Osch, Gerrit van</i> , Die 26 decembris: S. Stephani protomartyris	4	117
Wetenschap		
<i>Bot, Richard</i> , Ad fontes	1/2	2
<i>Op de Coul, Thomas</i> , Het gregoriaans in de kartuizerorde, deel 1, inleiding	4	99
<i>Vernooij, Anton</i> , Het gregoriaans, fluctuerend op de golven van veranderende liturgische tijden	1/2	13
<i>Werf, Ger van der</i> , Theodulfus van Orléans, bisschop, dichter en topdiplomaat	3	69
Varia		
In Memoriam Gerrit Hulsink	4	109
<i>Lukken, Gerard</i> , Het gregoriaans nu: enkele reflecties van een liturgist	3	77
<i>Steeghs, Ger</i> , Lingua Electronica Gregoriana		?
<i>Weperen, Margriet van, en Verweij, Loni</i> , Psalmen aan de kook	3	75
Forum	3	86
Recensies	4	125
Mededelingen	1/2: 55, 4:133	
Verslagen	3:91, 4:129	

Zondag 1 juli
Dertiende zondag door het jaar

Zondag 8 juli
Veertiende zondag door het jaar

Zondag 15 juli
Vijftiende zondag door het jaar

Zondag 22 juli
Zestiende zondag door het jaar

Zondag 29 juli
Zeventiende zondag door het jaar

Zondag 5 augustus
Achtste zondag door het jaar

Maandag 6 augustus
Gedaanteverandering van de Heer
(Feest)

Zondag 12 augustus
Negentiende zondag door het jaar

Woensdag 15 augustus
Maria Tenhemelopneming
(Hoogfeest)

Zondag 19 augustus
Twintigste zondag door het jaar

Zondag 26 augustus
Eenentwintigste zondag door het jaar

Zondag 2 september
Drieëntwintigste zondag door het jaar

Maandag 3 september
H Gregorius de Grote, paus en kerkleraar
(Gedachtenis)

Zaterdag 8 september
Maria Geboorte (Feest)

Zondag 9 september
Drieëntwintigste zondag door het jaar

Vrijdag 14 september
Kruisverheffing (Feest)

Zaterdag 15 september
Onze-Lieve-Vrouw van Smarten
(Gedachtenis)

Zondag 16 september
Vierentwintigste zondag door het jaar

Zondag 23 september
Vijfentwintigste zondag door het jaar

Zondag 30 september
Zesentwintigste zondag door het jaar

Tempus fugit <i>Redactie</i>	37
De functie en plaats van het koor in de eucharistieviering <i>W. J. Eijk</i>	39
Gregoriaans, een persoonlijke belevenis <i>Wim van Gemert</i>	45
Het gregoriaans in de kartuizerorde, deel 3: Het officie <i>Thomas Op de Coul</i>	48
Het Hoogfeest van Christus Koning van het heelal <i>Rachel Barnard</i>	54
Hebdomada Vigesima Quarta, 24ste zondag door het jaar B <i>Gerrit van Osch</i>	61
Gregoriaans: wat vindt men ervan? <i>Ton Tromp</i>	64
De Amici op internet	65
Verslagen	66
Mededelingen	69
Inhoudsopgave 2011	71

